

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

Årbog 1980-81

HISTORISK SAMFUND
FOR PRÆSTØ AMT

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

ÅRBOG 1980-81

NÆSTVED TIDENDES BOGTRYKKERI

1981

Ansvarlig redaktion:
Nils Hartmann
F. Michelsen

Indhold

	side
Sjølunds fagre sletter	7
Claus M. Smidt	
Offer til de døde	47
Klaus Ebbesen	
Tidsmåling og tårnure i Præstø amt	60
Jens Lampe	
Litteratur om Præstø amt 1980	69
A. Strange Nielsen	
Historisk Samfund for Præstø amt.....	74
Næstved Museum	76
Sydsjællands Museum	77
Møns Museum	78
Stevns Museum	79
Grundtvigs Mindestuer	81
Næstved By- og Egnshistorisk Arkiv	82
Faxe Herreds lokalhistoriske Arkiv	84
Salg af tidligere publikationer	87

Sjølunds fagre sletter

Landskabsmalernes Sydsjælland ca. 1800–75

Af Claus M. Smidt

Da Christian VII 8. november 1760 blev viet til Caroline Mathilde i Christiansborg Slotskirke havde maleren Jens Pedersen Lund – vor første egentlige landskabsmaler – haft travlt med at male 22 store landskabsbilleder, der til lejligheden skulle pryde slottets riddersal¹. N.-H. Jardins nyindrettede sal savnede endnu sin endelige udsmykning. Sidenhen udførtes den af maleren N. A. Abildgaard, og sujetterne blev »historiske stykker«. For skønt Lund midlertidigt havde fået adgang til de kongelige gemakker, rangerede landskabsmaleriet endnu så lavt, at det var utænkeligt at give det permanent ophold i landets fornemste rum.

Især Det kgl. Akademi for de Skønne Kunster (stiftet 1754) holdt stædigt fast ved den holdning at historiemaleriet, d.v.s. skildringen af historiske, sagnhistoriske eller religiøse emner, var det eneste saliggørende adgangstegn til kunstens parnas. I praksis viste det sig ved, at akademiets medaljer, af hvilke den store guldmedalje var det højeste mål for enhver stræbsom kunstner, kun kunne vindes indenfor historiemaleriet. J. P. Lund blev dog lukket indenfor, idet han 1769 blev optaget som medlem af akademiet i egenskab af landskabsmaler.

De store Christiansborg-billeder eksisterer ikke mere, men gennem Alerslev-præsten Nicolai Jonge, der skrev en bog om København, kendes emnerne². De omhandlede bl.a. »Luftens Forandringer, nemlig: Morgen, Middag, Aften, Maaneskin, Ildebrand etc.« Nogle var romerske veduter (italiensk: udsigt), andre bjerglandskaber med maleriske norske fjelde eller dramatiske søstykker med torden og lynildseffekter. Altså som helhed stærkt eksalterede motiver og så godt som alle med fremmed islæt. Lunds malerier giver indblik i det 18. århundredes landskabsmaleri, der var meget forskelligt fra de følgende århundreders mere friluftsprægede kunst.

Genren havde to hovedretninger, af hvilke den ene var langt den fineste (d.v.s. mest akademiske), nemlig det såkaldte »heroiske landskabsma-

leri«. Dets forudsætninger gik tilbage til det 17. århundrede, hvor to franske malere – Nicolas Poussin og Claude Lorrain – under deres langvarige ophold i Italien skabte et klassisk landskabsmaleri, der kom til at sætte præg på de følgende århundreders kunst. I store romantiske lærreder søgte man at give indtryk af oldtidens landskab. Mægtige trægrupper, vidstrakte marker oplivet af spredte bygninger eller ruiner af klassisk oprindelse og maleriske lyseffekter var uundværlige ingredienser i dette maleri. Den anden retning var vedutemaleriet, d.v.s. prospektmaleri med topografisk skildring af kendte steder. Denne genre var udgået af venetiansk kunst, men havde i løbet af det 18. århundrede bredt sig over hele Europa. Også herhjemme kendes den topografiske retning. Dens udøvere var storleverandører til tidens mange Danmarks-beskrivelser, af hvilke E. Pontoppidans »Danske Atlas« og L. de Thurahs »Danske Vitruvius« blot er to af de mest kendte.

Rokoens kavalerer og damer havde ikke senere tiders fortrolige forhold til naturen. Den franske haves snorlige gange og kunstfærdigt klippede buske var opbygget efter symmetriens regler. Den verden, der lå udenfor, var fjern. Dog, nye signaler var på vej.

Under sine rejser i Italien fik den engelske overklasse smag for Claudes og Poussins idealiserede gengivelser af det italienske landskab. Hjemme igen genskabte de denne skønhedsverden. Med havearkitekten Lancelot »Capability« Brown som udførende kraft gik den nye havestil sin sejrsgang over de britiske øer. Den formelle have afløstes inden midten af det 18. århundrede af den engelske. Det engelske landskab havde særlige forudsætninger for at overtage de Claude'ske stemninger. Afstande og mægtige træer passede til fuldkommenhed ind i billedet. Men også det øvrige Europa fulgte efter. Endog den galliske ånd bøjede sig for den engelske have. Filosoffen J.-J. Rousseau proklamerede menneskets tilbagevenden til naturen, og en ny verden åbnede sig langsomt for det 18. århundredes salonvante personer.

Ved århundredets slutning er det vanskeligt at adskille landskabsmaleriets retninger fra hinanden. Især havde vedutemaleriet fået tilført en god portion af det heroiske landskabs uvirkelige karakter.

I vor hjemlige andedam var landskabsmaleriet så småt ved at vinde indpas. Ikke fordi J. P. Lund var ved at få rigtige kolleger som landskabsmalere, men snarere fordi nogle af landets førende malere *con amore* dyrkede genren. Således malede portrætmaleren Jens Juel med fin indlevelse landskaber. Hans udlandsrejse havde givet ham et langt ophold ved Gensersøen, hvor han havde forstået at indfange atmosfæren ved det storslåede sceneri omkring den. Under indtryk af engelsk portrætmaleri viste hans gruppeportrætter også mennesker ude i naturen. En anden maler, Erik Pauelsen, underlagde sig Norge, hvis bjernatur gav lignende mulig-

S. L. Lange: Udsigt af Præstøe i Sieland. Farvelagt radering 1805 (Det kgl. Bibliotek). Fremstillingen er kopieret fra et næsten samtidigt stik af Genfersøen.

heder som de schweiziske alpelandskaber havde givet Juel. En væsentlig inspirationskilde var ligeledes det hollandske landskabsmaleri, som malerne kendte fra hjemlige samlinger.

Den romantiske have fik stor indflydelse på den vågnende interesse for det danske landskab. Skønt den i hovedsagen lagde vægt på de fremmedartede virkninger, således var dybe slugter og svimlende højder altid at foretrække for hjemlige lavlandslandskaber, så er det utvivlsomt rigtigt, som Chr. Elling har antydnet, at »vort Landskabsmaleri paa sit første Stadium (ca. 1780–1820) skylder den følsomme Landskabshave afgørende Impulser«³.

Der, hvor det var nemmest at leve op til de udenlandske idealer, var på Møen. Ved klinten var der fra naturens hånd skabt et sceneri af passende alpeagtig karakter. Godsejeren Antoine de Bosc de la Calmette skabte i slutningen af århundredet en have for sin hustru, den feterede Lisa Iselin. Det blev Liselund, som kom til at udgøre det ypperste indenfor den engelske have i Danmark. Både Liselund og Møen som helhed blev et yndet udflugtsmål for den dannede verden. Og hermed begynder det egentlige topografisk bestemte landskabsmaleri. Genrens kender, Henrik

Bramsen, har slået fast, at »den maleriske erobring af det danske landskab blev gjort med Møens Klint«⁴.

Vort landskabsmaleri i moderne forstand begynder altså først omkring 1800, og geografisk begrænser det sig i begyndelsen fortrinsvis til Møen, og så naturligvis Nordsjælland, som fra gammel tid var Københavnernes foretrukne rekreationsområde.

Man har særligt kaldt maleren og kobberstikkeren *Søren Læssøe Lange* (1760–1828) for Møens skildrer, men han har faktisk malet og stukket landskaber fra hele Danmark. Hans kunstneriske talent hørte ikke til de største, og hans billeder er ofte ganske afhængige af det 18. århundredes vedutemaleri med anvendelse af stereotype udenlandske forbilleder. Charme kan man dog ikke frakende dem, og især når han beskæftigede sig med akvarelmaling nåede han af og til respektable resultater. Måske han undervejs til Møen nogle gange er standset op i Sydsjælland. Ihvertfald skylder vi ham nogle af de første kendte landskabsbilleder fra denne egn. 1805 er hans bekendte »Udsigt over Præstø« dateret. Den farvelagte radering er i komposition en kopi efter »Vue de la Ville de Genève depuis Saconex 1792. Dessiné et gravé par C. Hackert«⁵. Men skønt gengivelsen giver indtryk af, at Præstø som et andet Genève lå ved Genfersøen omgivet af bjergrygge, kan man dog ikke underkende, at hovedtrækkene med fjorden og Præstø endnu som en fritliggende ø med Nysø til venstre og Hestehaven midt i billedets baggrund har rødder i virkeligheden. Ja, endog den bjergagtige højderyg, hvorfra partiet ses, eksisterer. Naturligvis er bakken vest for Rødeled ikke slet så høj som kunstneren antyder, men der er dog fra dette standpunkt et anseeligt vue over byen og fjorden.

Helt fri for enhver salonagtig tone er den indtagende akvarel, som Pen-nalhusfonden i Præstø for nogle år siden har udsendt som farvereproduktion⁶. Dens sirlige titel siger, hvad den er: »Præstø tegnet den 21 Juni 1800«. Med en redelig punktlighed, som havde det været Eckersberg, vidner Lange om, at han denne dag efter naturen har tegnet byen som den så ud. Man mangler blot mesterens præcise: Klokken ti formiddag. Denne side af Langes virksomhed savner tilstrækkelig anerkendelse, det den står langt over hans øvrige produktion, ligesom den udgør noget af det tidligste »friluftsmaleri«, man kender i Danmark. I øvrigt har han senere i sit liv i en topografisk serie raderinger bl.a. behandlet motiver fra Herlufsholm og Vordingborg⁷.

Erobringen af Sydsjælland hører imidlertid hjemme i en større sammenhæng, idet landskabsmaleriets opblomstring er en integreret del af romantikkens interesse for det nationale. I kølvandet på Napoleonskrigene gik der over Europa en bevægelse, der for hver enkelt nation samlede forståelsen for egen historie og egenart. Især de tyske småstater dyrkede den. Vor egen nationalromantiks gennembrud dateres i reglen til 1802, hvor

den unge Adam Oehlenschläger tilskyndet hertil af den norsk-tyske Henrik Steffens skrev sine epokegørende digte »Guldhornene« og »Hakon Jarls Død«. Begge indeholdt i rigeligt mål både oldtidsinteresse og nationalfølelse. Få år senere, 1807, nedsattes Den kgl. Kommission for Oldsagernes Bevaring. Formentlig foranlediget heraf skænkede enken efter amtsforvalter Reiersen i Vordingborg 1808 det historiske Gåsetårn til kongen.

Biblioteksmanden og litteraturhistorikeren Rasmus Nyerup, der var sekretær for Oldsagskommissionen og i øvrigt siden sørgede for at Christian Jürgensen Thomsen blev hans efterfølger i dette embede, tog 1812 emnet Vordingborg Slot op til behandling i det nyetablerede »Antikvariske Annaler«⁸. Tårnet, der oprindeligt havde haft den forgyldte gås på vejrfløjen, var med et kommet i søgelyset. Og dog var det kun godt et halvt århundrede siden, at det med nød og næppe undgik den totale ødelæggelse. Ved kgl. resolution af 21. febr. 1742 havde kongen bestemt, at »det gamle Taarn ved Vordingborg Slot maae efter Obristlieutenant Thuras allernaadigste Forslag forandres, at Taget og 30 Alen af Murene ned efter afbrydes, samt det øvrige, som da bliver staaende, med et nyt Tag forsynes«⁹. Ja, det var virkelig den navnkundige hofbygmester, Lauritz de Thurah, der havde stillet dette barbariske forslag. Men det blev værre endnu. Om sommeren samme år faldt der en ny resolution, hvis ordlyd ligeledes skal citeres. En lang tekst omhandlende forskelligt arbejde ved de kgl. rytterdistrikter slutter: »Udi det øvrige approbere Vi allernaadigst, at det ved Vordingborg Slot staaende gamle Taarn, maae efter obristlieutenant Thuras nu gifne Betænkning aldeles og indtil grunden afbrydes...«¹⁰. Lykkeligvis undgik man katastrofen og med Oldsagskommissionens oprettelse var sagen i sikker havn.

Vor malerkunsts store navn C. W. Eckersberg hører til de kunstnere, der i det 19. århundredes første årti malede landskaber på Møen. Både Liselund og Nordfelds haver har han skildret. 1810 til 13 opholdt han sig på sin store udlandsrejse i Paris. Han havde her selskab af landskabsmaleren *J. P. Møller (1783–1854)*. Som landskabsmaler af fag – Eckersberg var historiemaler uagtet han malede mange landskaber – havde Møller kun opnået et mindre stipendium, der tillod ham at uddanne sig til konservator i Paris. Da Eckersberg rejste videre til alle kunstrejsendes store mål, Rom, måtte Møller over Schweiz drage hjem til Danmark. På et par landskaber fra omegnen af Paris blev han samme år agréeret ved Akademiet. For at blive virkeligt medlem heraf fik han stillet den opgave at male et sjællandsk landskab¹¹. Påvirket af interessen for Vordingborg valgte han et emne fra omegnen. Skønt han gik udenom selve slottet og det berømte tårn hører Møllers maleri »Parti fra Vordingborgeggen med Udsigt over Møen« hjemme i samtidens kulturstrømninger. Dette understreges af det

J. P. Møller: Parti fra Vordingborgegnen med Udsigt mod Møen. Medlemstykke. Olie-maleri 1813–15 (Kunstakademiet). Billedet har til trods for Genfersørpræget afgjort lighed med landskabet ved herregården Petersgård set mod Møen.

forhold, at B. S. Ingemann et par år senere skrev sit skønne digt: »På Sjølund's fagre Sletter« som en formelig tekst til maleriet:

*På Sjølund's fagre Sletter ved Østersøens bred
Hvor Skoven kranse fletter om Engens Blomsterbed
hvor Sølvkilden glider nu ved Ruinens Fod
der stolt i gamle Tider en Kongebolig stod¹²*

Møllers maleri gjorde ham 1815 til medlem af Akademiet, og hans bilde er endnu i den gamle institutions eje. Skønt det er lidt svagt i forgrundsvegetationen fortjener det absolut at blive set. Fra et standpunkt, der ligger i nærheden af herregården Petersgård ser man udover et landskab med Kalvehave kirke i midten og i baggrunden Møen, der fortøner sig som fjerne bjerge. På øen anes svagt Stege. Både i venstre og højre side virker trægrupper som repousoir, d.v.s. at de forstærker dybdevirkningen i prospektet. En buftet vej fører bekvemt beskueren ind i billedet til en mellemgrund med høstfolk i arbejde. Kunstfærdigt opstillede negkaster lange skygger, belysningen er let rødme, det må være sidst på eftermiddagen.

J. C. Dahl: Kallehaug ved Vordingborg. Oliemaleri 1816 (Bergen Billedgalleri). Maleriet er uden tvivl inspireret af J. P. Møllers medlemstykke.

Sceneriet har som helhed et »Genfersø-præg«, som det kendes fra Langes prospekt af Præstø. Oplevelsen har dog et langt mere personligt engagement over sig. Af luftperspektiv (udtoning i farverne) er der ikke meget. Perspektivet er skabt ved at skyde det ene lag ind bag det andet, gærd, marker, veje; et træk, der peger tilbage mod det 18. århundrede. Helt moderne er det dog at anbringe stensætningen i billedets højre side. Hermed er landskabets historiske karakter diskret antydnet. Særligt smukt er lyset i mellem- og baggrund. Den lyse, blå himmels grå skyer har en antydning af rødmæn, og Møens »bjerge« giver i deres æteriske lethed maleriet en yndefuld karakter. J. P. Møllers værk danner således en passende optakt til det sydsjællandske landskabsmaleri.

Af forskellige grunde regnes den norske maler *J. C. Dahl* (1788–1857) for at være den, der for alvor opdagede det sydsjællandske landskab¹³. Således er det helt afgjort, at han i århundredets andet årti er ene om år efter år at gøre studier i landsdelen. Men flere må dele æren, for dels havde der faktisk allerede været en maler på disse kanter nogle år tidligere¹⁴, og dels må det være rimeligt at regne Møller med i betragtning af, at han allerede 1813 havde fået stillet opgaven »Et sjællandsk landskab«. Skønt det

ikke kan siges med bestemthed, hvornår han besluttede sig for Vordingborg-egnen, er det vel ikke usandsynligt, at 1813 er året. Netop dette år vides Dahl at have gæstet Præstøs omegn. Endnu var nordmanden ny og uerfaren akademielever i modsætning til den mere berejste og modne Møller, der stod for at blive medlem af det fornemme akademi. Det kunne i øvrigt se ud som om en påvirkning af Dahl fra Møllers side hidtil har været overset. Dahl malede få år efter, 1816, en udsigt mod Kalvehave, der er påfaldende beslægtet med Møllers medlemsstykke. Maleriet sendte han hjem til Bergen for at demonstrere sin fremgang i kunsten, og det hænger nu i Bergen Billedgalleri.

Standpunktet er næsten det samme i de to billeder, ligesom trægrupperne, den snoede vej ind i landskabet, kirkens placering og Møen i det fjerne går igen. At den yngre kunstner langt overgår den ældre er så en anden sag. For den, der holder af Sydsjælland, kan det kun glæde, at Dahl så trofast blev ved at gæste det frodige land, selv da han efter 1818 havde forladt Danmark for at bosætte sig fast i Tyskland. Møller derimod vendte først tilbage 30 år senere.

Hvorfor drog Dahl nu til en i kunstnerisk forstand ukendt egn? Ja, dels var han som så mange før ham draget af Møens og Liselunds tryllerier, hvad der førte ham gennem Sydsjælland. Og dels fandt han tidligt i ejeren af herregården Engelholm ved Præstø, kancellisekretær P. B. Petersen, en mæcen, der uden tvivl har ydet ham logi, når han var på egnen. Yderligere var han en intellektuelt begavet mand, der snart blev velbevandret i københavnske litterære kredse, og disse var som Ingemann optaget af Sydsjælland og dets historiske minder. Dahl færdedes ofte hos ægteparret Rahbek på Bakkehuset, Oehlschläger erhvervede tidligt et billede af ham, og endelig var han nær ven med dansk museums væsens nestor, Chr. Jürgensen Thomsen.

Skønt det endnu ikke kunne siges, at det havde udmyntet sig i praktiske resultater, så havde adskillige af dansk guldalders fremtrædende digtere trådt deres barnesko i Sydsjælland. Således var Christian Winther født i præstegården i Fensmark ved Næstved, hvor i øvrigt flere senere navnkundige personer blev opdraget, bl.a. søstrene Koës, der blev gift med henholdsvis arkæologen P. O. Brøndsted og assessor Holger Aagaard til Iselingen ved Vordingborg. Den betydeligste mand født på egnen er dog uden tvivl dansk kulturlivs dynamiske midtpunkt i et halvt århundrede, N. F. S. Grundtvig. Han var født i Udby nord for Vordingborg som søn af den herværende sognepræst og var i øvrigt jævn gammel med J. P. Møller. Skønt hans embedsvirksomhed i Sydsjælland indskrænker sig til den korte tid som sognepræst i Præstø, der varede fra 1821–22¹⁵, så havde han livet igennem en tæt forbindelse med sit fødeamt, der naturligvis kulminerede, da han 1851 giftede sig med Marie Toft til Rønnebæksholm.

J. C. Dahl: Studie af Træ, efter Naturen, seet paa en klar Eftermiddag. Oliemaleri 1814 (Statens Museum for Kunst). Efter al sandsynlighed er motivet Even Sø, set fra syd.

Men nu til Dahls malerier. Skønt de som ægte børn af romantikken har et vidt uvirkeligt præg over sig – i det mindste når man sammenligner dem med P. C. Skovgaards senere billeder – så danner de et fornemt supplement til guldalderens digtning. Som akademielev var hans udgangspunkt galleristudier i den kgl. malerisamling samt få private samleres tilgængelige gallerier. Hollandske prospekter og især Juels malerier blandet med heroiske landskaber var således de første forbilleder for hans danske landskaber. Som den begavede kunstner, han var, forstod han dog snart at tilføre dem nye elementer, og de fleste, som han udførte inden 1818, har en let genkendelig lokalkolorit. Således billedet på Kunstmuseet fra 1814, der ved Dahl-udstillingen på museet 1973 figurerede under titlen: »Studie

af et Træ efter Naturen, seet paa en klar Eftermiddag«, men som i dag har påskriften: »Landskab ved Præstø med et stort træ«. For den lokalkendte, der samtidig ved, at Dahl om sommeren 1814 opholdt sig på Engelholm, er det fristende at forestille sig, at det romantiske sceneri med det karakterfulde træ og den bagved liggende sø, er topografisk bestemt. Også i dag åbner der sig for den vejfarende, der kommer fra Bårse mod Præstø, udfor Faksinge det skønne syn af den aflange Even sø, der ligger kranset af Melteskov og Faksingeskoven.

Dahl har dog tilføjet landskabet et romantisk slør, gjort søen lidt bredere end den er (og var), samt forlenet helheden med en dramatisk tone, der gør det til mere end et topografisk maleri. »Bjerget«, hvorfra partiet er taget (om antagelsen er rigtig), angives på et moderne kort til 22 meter over havoverflade. De sydsjællandske højder lever sjældent op til de udenlandske idealer. Dahl tog det ikke så nøje, han havde sin kunstneriske frihed, og i øvrigt er hans maleri, som påpeget af Leo Swane¹⁶, afhængigt af Jens Juels »Udsigt fra Vernier mod Genève og Jurabjergene« i Thorvaldsens Museum, som denne havde udført under sit ophold i Schweiz i 1770'ernes slutning.

Friheden til at omdanne det flade sjællandske land til noget mere alpin ses ligeledes i Dahls bekendte »Broen over Tryggevælde å med udsigt til Køge« i Statens Museum for Kunst, der antages at være udført 1815. Det stærkt bevægede billede med å og bro i forgrunden og et kraftigt belyst parti i mellemgrunden har i venstre side en højderyg, der ikke findes på stedet. Ikke desto mindre giver den øvrige del af maleriet ganske utvivlsomt et troværdigt billede af åens udløb i Køge bugt udfor Billesborg med byen Køge i baggrunden. Over de lave huse knejser dengang som nu Skt. Nikolajs kraftige kirketårn.

Morsomt nok bevarede Dahl sin tilknytning til Engelholm, også efter sekretær Petersens ejertid. Der er vidnesbyrd om, at Dahl har kendt og besøgt den senere ejer, kunstsamleren Benjamin Wolff, ligesom der endnu i dag hænger et landskab af ham på gården¹⁷. 1844 besøgte Dahl Præstø-egnen under et ophold i Danmark. Han boede uden tvivl denne gang på landsdelens nye kulturcentrum, herregården Nysø, og dette er forklaringen på, at hans lille studie af »Udsigten mod Jungshoved« er betegnet »Nysøe d. 14. Septb. 1844« og derfor ofte er blevet tolket som en udsigt over jordene ved denne herregård med Præstø kirke i baggrunden.

Der er dog ingen tvivl om, at han har malet sit motiv oppe fra det højtliggende terræn vest for Steenstrup med udsigt mod syd. Bag skovene ligger den yderligt placerede Jungshoved kirke med Bøgestrømmen bagved og Nyord i det fjerne. Til højre ses skovene ved Oremandsgård. Dahl og hans søn Siegvold var af familien Stampe højt skattede gæster, og i øvrigt gengiver udsigten netop et parti af baroniet Stampenborgs jorde¹⁸.

J. C. Dahl: Udsigt mod Jungshoved. Oliemaleri 1844 (Privateje). Bag Jungshoved kirke skimtes Nyord i det fjerne.

I. C. Dahl forlod Danmark 1818 og bosatte sig siden i Dresden. Men på trods heraf vedblev den elskværdige kunstner at være et uundværligt midtpunkt i nordisk landskabsmaleri. Han udstillede til stadighed herhjemme, ligesom han gæstfrit tog imod danske på rejse i udlandet, når de passerede Dresden. Hans mange besøg i Danmark bevirkede, at han skønt egentlig tilhørende tysk kunsthistorie, aldrig holdt op med at øve indflydelse på dansk kunst.

Men dette kan dog ikke skjule, at hans bortrejse gav en stilstand i det sydsjællandske landskabsmaleri, som varede godt 20 år. De eksempler, der i det følgende skal gives, er så sporadiske, at man ikke kan tale om en kontinuerlig række.

1822 ansattes maleren *H. G. Harder (1792–1873)* som tegnelærer på Sorø Akademi, hvorved han som landskabsmaler først og fremmest kom til at tilhøre Midtsjælland. Imidlertid havde han to år tidligere fået 300 rdlr. af Fonden ad usus publicos for at »fortsætte sine Studier af de skønneste Egne i Danmark«. Fra de følgende år kendes en række malerier fra Sydsjælland, således »Valdemars Taarn ved Vordingborg« og »Udsigt over Præstø By, 1822«¹⁹. En formentlig forstudie til sidstnævnte er den laverede tuschtegning af byen set fra Hestehaven, der befinder sig i Det kgl. Biblioteks billedsamling. Tegningen er dog i hele sin stil solidt forankret i det 18. århundredes kunst. Det var ikke herfra, man skulle forvente fornyelse.

H. G. Harder: Præstø set fra Skibinge Hestehave. Laveret tuschtegning formentlig 1822 (eller før) (Det kgl. Bibliotek). Tegnstil solidt forankret i det 18. århundrede.

Mere opmuntrende er det at finde den evigt rejsende maler *Martinus Rørbye* (1803–48) virksom i Sydsjælland. I sommeren 1832 var han gæst hos svogeren, J. W. West, der var sognepræst i Hellested ved Karise²⁰. Herfra foretog han udflugter i omegnen. Målene var bl.a. herregården Gisselfeld og dens smukke omgivende natur samt birkedommergården Christianslund i Vester Egede, ikke så langt herfra. Den gæstfri familie Lautrup tog imod, og Rørbye har i en tegning fanget den charmerende tone, der var over den fine empirebygning. I havestuen ses en del af familien samlet, fløjddørene står åbne, og udenfor i ly af markisen sidder andre.

Et maleri fra egnen giver et indtagende billede af sommerlandet. Det blødt formede landskab er set i modlys. Standpunktet er Sophiehøj, der ligger lidt nordvest for Vester Egede, og herfra har kunstneren rettet blikket mod syd, hvor stien bugter sig med retning til Christianslund. Den sanddru gengivelse af landskabet bringer fuldgyldigt bud om den opdragelse akademiets unge generation af malere havde fået ved at være elever af franskmændene Davids og Valenciennes to danske lærlinge C. W. Eckersberg og J. L. Lund. Men endnu var det kun den spæde start, i det mindste hvad angår Sydsjælland.

En af de mindre ånder, der gæstede landsdelen, var maleren *F. M. E. Fabritius de Tengnagel* (1781–1849), der havde modtaget den grundlæggende undervisning af J. P. Møller, idet han p.gr.a. sin oprindelige uddan-

Martinus Rørbye: Udsigt mod Vesteregede fra Stien til Sophiehøj. Oliemaleri 1832 (Privat-eje). Formentlig det tidligste eksempel på Eckersberg-skolens landskabsmaleri i Sydsjælland.

nelses som officer aldrig nåede at gå på akademiet. Af ham kendes adskillige fremstillinger af Sydsjælland, således bl.a. Sydsjællands Museums vinterstykke af Slotsbanken og Gåsetårnet fra 1831. Fra Næstved har han malet en akvarel af Storebro, der forbandt Brogade og Slagelsevej²¹. 1839 tegnede han Vemmetofte. I Kobberstiksamlingen findes en blyantsstudie herfra. Maleren har øjensynlig været en relativ flittig gæst på disse kanter, og der eksisterer mange flere end de her nævnte billeder fra Sydsjælland. Hans specialitet, vinterbilleder, var han – når man ser bort fra Lundbye – næsten ene om. For Guldalderens landskabsmalere syntes kun sol og sommer at eksistere.

For den, der kender maleren *Fritz Petzholdts* (1805–38) overvejende italienske billeder, er det overraskende at møde ham i Sydsjælland. 1835–36 var han imidlertid i Danmark, hvor han har malet »Musestenen på Vemmetofte strand« i Sorø kunstmuseum. Petzholdt var en af de få af Eckersbergs elever, der valgte landskabsmaleriet som fag. Næsten alle hans øvrige billeder er fra sydens solrige himmelstrøg, men dette maleri godtgør, at også vor hjemlige landskaber ved hans tidlige død mistede en fremragende fortolker. Musestenen er i øvrigt stadig en attraktion på Vemmetofte strand, og det fine studie hører afgjort hjemme i den familie

Fritz Petzholdt: Musestenen ved Vemmetofte Strand. Oliemaleri formentlig 1836 (Sorø Kunstmuseum).

af topografiske studier, som Eckersberg og hans skole med så stor dygtighed dyrkede.

Det er uden tvivl 1830'ernes store begivenhed i dansk kulturhistorie, der for alvor kom til at sidestille Sydsjælland med det feterede Nordsjælland. Begivenheden er Thorvaldsens hjemkomst til fædrelandet. Vi kender den fra Eckersbergs maleri på Thorvaldsens Museum af fregatten Rotas ankomst til Københavns Rhed 17. sept. 1838. På Jørgen Sonnes frise, der pryder Thorvaldsens Museums ydre, ses blandt de personer, der modtager berømmtheden, familien Stampe i en båd. De var i virkeligheden slet ikke til stede ved denne lejlighed. Men at de alligevel af Sonne er taget med, er helt naturligt, al den stund de mere end nogen andre fik indflydelse på mesteren i hans sidste år. Dette forhold bidrager i øvrigt til forståelsen af tidens monumentale kunst, ti skønt den ved første øjekast kan se ud til at være naturalistisk, er den af idealiserende art; den gengiver ikke kun det passerede, men leverer en syntese, som kun den, der ser hændelsen under historiens samlende vinkel, kan forstå.

Blandt de mange andre, der optræder på frisen, er politikeren og botanikeren J. F. Schouw. Han havde i sin ungdom været i Rom og havde der i selskab med stamherren til Stampenborg (Nysø) Hendrik Stampe besøgt billedhuggeren. De to unge mænd mødte på deres rejse søstre Dalgas,

hvad der førte til ægteskab med dem. Stampe blev allerede på rejsen gift med Christine, Schow indgik først 1827 ægteskab med Susette. Siden dette år var Stampe i øvrigt besidder af godset. Familien havde vinterbolig i København.

Forbindelsen mellem Thorvaldsen og godsejerparrret på Nysø kom i stand i løbet af vinteren 1839²². Thorvaldsen blev behørigt installeret i en af akademiets professorboliger. Den befandt sig i den lille bygning, der endnu kliner sig op til Charlottenborgs sydøstre hjørne imod den såkaldte Billedhuggerhave. Om det nu er hos Schouws eller Stampes selv at billedhuggeren mødte sin beskytterfamilie får stå hen. Det vigtige er, at de mødtes, og at dette førte til, at et venskab etableredes. Det fik umådelig betydning for Thorvaldsens alderdomsvirke og Sydsjælland. Christine Stampe forstod med kærlig myndighed at skabe ham et hjem på Nysø. Af hendes erindringer om samlivet med ham får man et levende indblik i den store billedhuggers uvilje mod forandringer, og derfor har betydningen af, at man gav ham et tilholdssted på herregården, været enorm. Her fik han fred og ro til at arbejde. I hovedstaden blev han til stadighed forstyrret af besøgende, og som den vennesele, godmodige mand han var, havde han ondt ved at afvise folk og jage dem på porten. For skønt Danmarks Fidias var en verdensberømt, som alle måtte se, så var han mere end en selværdighed.

Opholdene på Nysø var dog ikke kun arbejde. Nærværelsen af den store ånd drog landets kulturelite imod det kønne herresæde ved Præstø Fjord, og med ham som midtpunkt florede selskabslivet. Nysø blev med Otto Andrup's ord »til tider et åndeligt dansk fyrstehof«. Tidens betydeligste digtere som Adam Oehlenschläger, H. C. Andersen, Carsten Hauch, Grundtvig og Ingemann kom her, og med dem også malerne, i begyndelsen mest J. V. Gertner, Ernst Meyer og Wilhelm Marstrand²³, men siden andre. Det er en morsom tanke, at de to, der fik størst betydning for Sydsjælland på denne tid, Thorvaldsen og Grundtvig, hver fik deres lille tempel. Thorvaldsen på Christine Stampes initiativ det yndefulde atelier ved Nysø 1839, som Grundtvig i øvrigt ved indvielsen døbte »Vaulundurs værksted« og Grundtvig selv »Venligheden«, som hans hustru Marie Toft 1852 lod opføre ved Rønnebæksholm.

Skønt det ikke skete med et trylleslag, så fik Thorvaldsens tilstedeværelse betydning for det sydsjællandske landskabsmaleri. Og på længere sigt kan den vanskelig overvurderes. At han selv var direkte medvirker ses bl.a. af, at han af maleren *Thorald Læssøe* (1816–78) erhvervede dennes maleri »Vallø By Kirke« fra 1839 (det tilhører Thorvaldsens Museum)²⁴. Billedet har givetvis behaget Thorvaldsen, der ejede flere af J. C. Dahls romantiske og storslåede landskaber. Dets slægtskab med disse er afgjort. Kirkens placering på en højderyg, der falder brat umiddelbart øst

for koret er med glimrende virkning anvendt til at skabe dramatik og uro. De tordenagtige skyer i billedets venstre side og det stærke lys i højre sides baggrund bringer minder om Dahls maleri af »Tryggevælde å«. I øvrigt malede Læssøe også et billede af »Vallø Slot«.

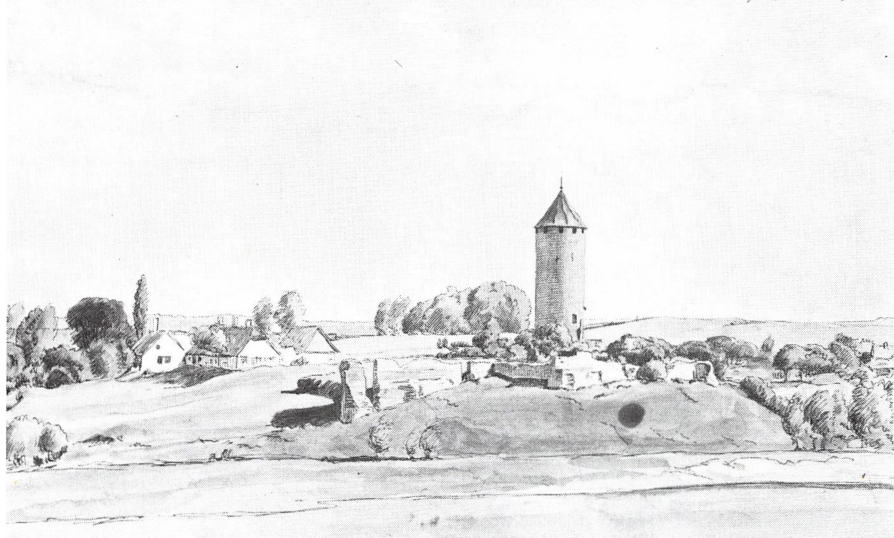
Nysø, der siden blev så ofte malet, optræder første gang på maleren *Heinrich Buntzens* (1803–92) maleri fra 1843 i Thorvaldsens Museum. Christine Stampe fortæller selv i sine erindringer, at hun havde ladet ham male hovedbygningen med Thorvaldsens atelier, for at forære det til billedhuggeren i julegave²⁵. Og det fik han samme år, medens hun beholdt en tegnet studie dertil, der i øvrigt stadig tilhører Thorvaldsen-Samlingen på Nysø. Tegningen overgår langt det færdige billede, der er blevet noget sødladent. Endnu savnede den kønne herregård sin store fortolker: P. C. Skovgaard.

Men interessen for Sydsjælland var for alvor stigende. Ikke alene blandt digtere og kunstnere, også en komponist havde fået øje på landsdelen. Igen er det Vordingborg og dens omegn, der indtager en frontposition.

Ingemanns »På Sjølund's fagre Sletter« var en omarbejdning af et gammelt sjællandsk folkesagn. Da komponisten Fr. Kuhlau 1828 skrev musik til J. L. Heibergs »Elverhøj«, var melodierne komponerede over folkevisemelodier. Dette tog Niels W. Gade op, da han 1838 gav melodi til Ingemanns fireliniede version af »På Sjølund's fagre Sletter«. Fire år senere forelå hans færdige gennemarbejdning af det smukke motiv i symfoni nr. 1 i C-mol. Den blev uropført i Tyskland 1843 med Felix Mendelssohn-Bartholdy som dirigent, og også i dette land forstod man at værdsætte den fine fortolkning af det gamle danske musiktema. Skønt musikken måske nok må siges at være udgået af Sjælland som helhed, berettiger alene titlen til at henregne den under »sydsjællandsk musik«.

Netop på denne tid drog den unge *P. C. Skovgaard* (1817–75) til Vordingborg²⁶. Han og hans samtidige *Johan Th. Lundbye* (1818–48) havde i museumsmanden Chr. Jürgensen Thomsen en faderlig ven. Måske er det ham, der har tilskyndet Skovgaard til at rejse ned og male Gåsetårnet, når han alligevel skulle på de kanter. Han og J. Th. Lundbye havde nemlig planlagt at rejse sammen til Møen, men p.gr.a. Lundbyes faders sygdom og efterfølgende død 13. juni 1841 kom alene Skovgaard afsted²⁷. 22. juni er hans smukke akvarel i Den kgl. Kobberstiksamling dateret. Han har malet Vordingborg slotsbanke fra syd med det karakterfulde tårn lidt til højre for billedets midte. Foran ses ruinrester af søndre ringmur, til venstre ligger nogle nye huse på slotsbanken, og bagved de vidtstrakte marker og bløde bakker nord for købstaden.

Skovgaard havde en morbroder, vekselmægler H. C. Aggersborg, der var elsket af sine yngre slægtninge. Da han 1842 skulle giftes, ønskede ne-

P. C. Skovgaard: Valdemars Taarn og Vordingborg. Akvarel 22. juni 1841 (Kobberstiksamlingen). Kunstneren har tegnet sin studie fra vest med udsigt over Slotsbanken med et par nyere huse i venstre side. Et af dem indgår i dag i Sydsjællands Museum.

vøen at give ham en virkelig storslået gave. En sal i hans hjem, Holmens Kanal 4 i København, skulle udsmykkes med malerier og dørstykker. Tre store landskabsmalerier fik sjællandske motiver, et fra Nordsjælland og to fra Sydsjælland. Om alle tre gælder det, at historiske bygninger er med til at give dem lokalkolorit. Det første fremstillede en »Udsigt fra Frederiksborg Slot«. Både dette og »Stevns Klint med Højerup Kirke« blev malet af Skovgaard. Derimod kom det sidste, »Gaasetårnet i Vordingborg«, til at blive udført af vennen Lundbye. Efter Skovgaards tegning udførte Lundbye, der aldrig havde set motivet i virkeligheden²⁸, sit dejlige billede, der nu hænger på Kunstmuseet. Om alle tre gælder det, at de i lighed med Sonnes frise på Thorvaldsens Museum er andet og mere end ren naturalisme. De er idealiserede gengivelser af sjællandsk natur; ikke som Dahls malerier med deres stemningsbevægede naturfølelse, men med en ny og friskere opfattelse, mere dansk og national end tidligere.

Lundbye hører intellektuelt og malerisk til de mest interessante af 1840'ernes kunstnere, men når det gælder Sydsjælland, må man skuffes; han kom aldrig til at male i denne del af landet. Når der ses bort fra nogle tegninger fra Vallø og omegn, så har han aldrig gjort skitser efter sydsjællandske landskaber; Gåsetårnet kom til at stå alene.

De to venner, Lundbye og Skovgaard, var uadskillelige, og da Lund-

Johan Thomas Lundbye: Gaasetaarnet i Vordingborg. Oliemaleri 1840 (Statens Museum for Kunst). Udført til vekselmægler Aggersborgs stue, Holmens Kanal 4, København. Lundbye har malet sit billede efter en studie af Skovgaard.

bye til stadighed foretrak at male i Nord- eller Vestsjælland, så kom Skovgaard først 1846 på sine første, men vigtige besøg på Nysø. Han har dog sporadisk malet i Sydsjælland 1843 og 44. Fra førstnævnte år kendes både en tegning og et maleri af udsigten fra den højtliggende Ambjerg Skov, lige syd for Grundtvigs Udby²⁹. I baggrunden ses Storstrømmen med Falster som en smal stribe bagved og mod vandspejlet står det markante Gåsetårn som en silhuet. Et dejligt landskab blev det, med en usædvanlig bredde og fin fornemmelse af sceneriets dybde. Året efter har han på en oliestudie fastholdt Susåen på et tidspunkt, hvor den som så ofte er ved at gå over alle sine bredder³⁰.

De unge malere beskæftigede sig i disse år stærkt med de såkaldt »store opgaver«. Lundbye malede således 1842 det enorme »En dansk Kyst«, der allerede året efter blev erhvervet af Den kgl. Malerisamling (nuværende Statens Museum for Kunst). Skønt det var inspireret af et kystparti i Hornsherred, Kitnæs tæt ved Færggården, er det snarere at betragte

som et »abstrakt« billede, der gengiver apoteosen på et dansk kystlandskab. Sådanne nationale opgaver blev nødvendige både af kunstneriske og politiske årsager i de urolige 1840'ere. Kunsthistorikeren, N. L. Høyen, der i forening med Chr. Jürgensen Thomsen var rådgiver for de unge malere, holdt 23. marts 1844 sit skelsættende foredrag »Om Betingelserne for en skandinavisk Nationalkunsts Udvikling«³¹. Som det store forbillede fremholdt han her Thorvaldsen, der til trods for, at det var udlandet, der dels havde huset og dels ved bestillinger havde lønnet ham, alligevel ikke havde mistet sin dybt grundfæstede danskhed. Ved et mærkeligt tilfælde døde billedhuggeren i øvrigt aftenen efter på sin plads i Det kgl. Teaters parket.

Malerne skulle gå ud og gengive deres egen natur. Udlandets store kunst måtte ikke distrahere dem, vore egne landskaber var værdige emner til deres billeder. Høyen søgte derfor at holde sine elever hjemme. Hvis de skulle ud at se den store kunst, skulle det først være på et tidspunkt, hvor de havde erhvervet sig tilstrækkelig sikkerhed på sig selv og de nationale opgaver.

Det lykkedes Høyen at holde usædvanligt længe på Skovgaard – han var en moden mand, da han i 1854 i selskab med Høyen tog på sin første Italiens-rejse. Anderledes med Lundbye. Han tog afsted 1845–46, men han var også godt og grundigt vaccineret mod den »udenlandske syge« af læreren. Tilsyneladende har Lundbyes manglende tilstedeværelse i landet givet anledning til, at Skovgaard endelig kunne drage ud for sig selv. I sommeren 1846 gæstede han undervejs til Møen Nysø og familien Stampe en ugestid. Der kendes så få breve eller optegnelser fra hans hånd. Medens Lundbyes liv er kortlagt ned til detaljer gennem breve og dagbøger, ved man næsten intet om Skovgaards liv eller tanker. En lykkelig skæbne har dog overleveret os et brev fra kunstneren til Høyen³². Det er dateret 22. aug. 1846 og afsendt fra Møen. Det handler mest om klinten og tanker omkring hans malerier herfra, men nogle linier giver helt kontant besked om Nysø-opholdet. De lyder:

»Jeg var da de aftalte 8 Dage paa Nysøe, og kun 7 Timer længere; i den Tid fik jeg taget de allernødvendigste Studier til Rabens Maleri, malt 2 Malerier til Baronessen og været paa Bal paa Bregentved; det sidste tvang hun mig til, og ovenikjøbet til at dandse; Maleriet sagde jeg strax ja til, men jeg sagde ogsaa, at jeg ikke kunde blive mere end otte Dage; hun maatte altsaa tage tiltakke med en Skizze. Det var hun villig til, men Dagen gik, og jeg kunde ikke finde nogen Side at male Nysøe fra, som var os Alle tilpas, endelig den sidste Aften malede jeg en Skizze i Mørkeovre fra Præstøe med en brillant barsk Aftenluft...«

Det korte afsnit giver besked om tre malerier, af hvilke vi her vil koncentrere os om de to, nemlig Kunstmuseets »Udsigt mod Nysø over Præ-

P. C. Skovgaard: Udsigt mod Nysø over Præstøe Fjord. Sommeraften. Oliemaleri 1846 (Statens Museum for Kunst). Motivet er set fra strandkanten lige vest for den gamle del af Præstø havn.

stø Fjord. Sommeraften, 1846« og studiet »Udsigt mod herregården Beldringe«. Sidstnævnte er i museets katalog dateret 1847. Det kan meget vel være rigtigt, men året før er heller ikke usandsynligt, idet maleriet uden tvivl er en viderebearbejdning af de omtalte »allernødvendigste Studier til Rabens Maleri«. Raben var herregården Beldringes ejer, kammerherre C. V. Raben-Levetzau, der i øvrigt hørte til familien Stampes omgangskreds³³.

»Udsigt mod Nysø« er, som Skovgaard selv beskriver det, udført i hast på stedet. Med de »store opgaver« har det ikke meget at gøre. I disse blev former og farver undergivet det høje mål, som var det idealiserede, danske landskab. Her blev ikke plads til improvisationen. I de unge år lå Skovgaards force så afgjort i skitserne, mens Lundbye absolut havde bedre tag på de store opgaver; dennes ene maleri til Aggersborgs sal er kvalitetsmæssigt på et andet plan end Skovgaards. Til gengæld er det i et maleri som det her nævnte, at man for alvor oplever Skovgaard som skitsens mester. Med overleven dygtighed har han i få og brede strøg sat billedets to strimler strand op, ikke noget med at kæle for forgrundsvegetation eller lignende, i stedet er det himlen og den mættede aftenluft, der har været hans hovedintention.

P. C. Skovgaard: Nysø. Oliemaleri 1846 (Privateje). Under kunstnerens ophold i august 46 malede han nogle af sine bedste studier fra Nysø. Også ved Beldringe gjorde han forarbejder til et større maleri til Raben-Levetzau.

Partiet må være malet fra en position lige vest for den gamle del af Præstø havn (Sølyst ved Havnevej var endnu ikke bygget). Men også i dag er det muligt at opleve denne udsigt, idet den inderste del af fjorden er næsten uændret.

Skovgaard fortæller videre i sit brev til Høyen om tilblivelsen af et andet kendt maleri fra det korte ophold på Nysø. Familien Stampe havde, som det var almindeligt i tiden både før og efter Thorvaldsens ophold, et stort antal unge af familie og venner boende om sommeren. De gjorde tilsammen en udflugt til Møen. Selskabet sejlede fra Præstø, og da det var væk, gav Skovgaard, der ikke tog med, sig til »at male; jeg tog det fra den modsatte side som Buntzen (se tidligere) havde taget det. Belysningen var meget smuk, hvide Skyer mod Solen, Bygningen med Skyggesiden havde en smuk Farve og spillede sig smukt, Lindetræerne med Kantbelysning vare ogsaa smukke. Jeg malte det fra 9 til 12, jeg valgte selv Stedet, endskjøndt Baronessen tidligere havde kimset deraf; men jeg var arrig; jeg

tænkte, nu skal de have det, som jeg vil gjøre det. Stykket vandt Bifald, endogsaa saa meget at Baronessen sagde, hun vilde beholde det; Holger (Stampe) kunde faae det, jeg havde malet om Aftenen«.

For en gangs skyld er vi helt tæt på kunstneren og kan følge ham i arbejdet. Han leverer hermed bevis for, at han virkelig er friluftsmaler. Både »Udsigten« og det netop beskrevne maleri er udført indenfor samme døgn få dage før 22. aug. 1846, og de fremtræder som eksponenter for to sider af Skovgaards maleri. Det ene repræsenterende den Dahlske side af hans kunst, et stemningsbillede med romantisk himmel og fortættet aftenluft; det andet den mere ukunstlede side, det uskyldsrene naturstudie af et dansk sommerlandskab med frodig forgrundsvegetation med skræpper foran vandgraven, friske lindetræer omkring barokbygningens violetterøde murstens krop og hvide skyer på en blå himmel. De blev godt udnyttet, de to uger på Nysø.

Blandt familien Stampes slægtninge var den unge maler, *Carlo Dalgas (1850–51)*³³. Han var søn af Christine Stampes broder Jean Marc Dalgas, der længe havde boet i Italien som købmand og døde her 1835. Carlo var en årrække i pleje hos den anden faster Susette og hendes mand, J. F. Schouw i København og kom på akademiet. Den unge mand malede sine første billeder fra Nysø, da han sammen med en hel række af familiens unge opholdt sig her i sommeren 1847. Blandt de mange var der udover den nære familie bl.a. Grundtvigs sønner. Det skal ses som et udtryk for i hvor høj grad N. F. S. Grundtvig og hans familie var elsket og anset af familien Stampe. De mennesker, med hvem Stampe'rne og deres kreds omgikkes i omegnen var bl.a. Raben-Levetzau på Beldringe og Wolff på Engelholm. Amtets højeste embedsmand, amtmanden, der boede på det nærliggende herresæde Lindersvold, hørte ligeledes til omgangskredsen. Efter 1849 var det Fritz Brun, der var gift med maleren Lorentz Frølich's søster Mimi. Hun døde imidlertid allerede 1852, og da broderen var ude at rejse i disse år, er det lidet sandsynligt, at han har nået at male noget på disse kanter. Der er i det mindste ingen af hans landskabsmalerier, der synes at have motiver herfra, ligesom hans mange breve heller intet indeholder til støtte herfor³⁴.

Carlo Dalgas nød i levende live stor anseelse som maler. Efter Lundbyes ulykkelige død i treårskrigen's første år 1848 talte man om, at han var den, der skulle erstatte tabet af Lundbye. Det forekommer med nutidige øjne lidt overvurderet, idet de fleste af Dalgas malerier slet ikke har tilsvarende kvalitet. Ofte virker hans tegninger langt bedre end oliebillederne. På Kunstmuseet er der dog et lille studie i olie, »Ved Præstø fjord i blæst«, der virker dejligt friskt i opfattelsen³⁵. Maleriet er netop fra sommeren 1847, og det viser udsigten fra stranden udfor indkørslen til herregården mod den pynt, som den højtliggende Hollænderskov danner nord-

Carlo Dalgas: Ved Præstø Fjord i Blæst. Oliemaleri 1847 (Statens Museum for Kunst). I strandkanten ses Elise Stampe, den ældste af familien Stampes døtre.

øst herfor. I forgrunden, i strandkanten, står en kvinde med ryggen til og ser ud over fjorden. Det er en af døtrene fra Nysø, Elise Stampe. I billedets højre baggrund ses de fjerntliggende, skovbeklædte højder, der grænser op til fjorden. Det er skovene, der hører til herregården Bækkeskov. I dag er forstranden i fjordens bund lidt bredere, men stort set lader det smukke parti sig stadig se.

Der er lidt stille omkring Sydsjælland i årene før og under den første slesvigske krig. Dog har J. P. Møller malet et meget stort maleri af »Kysten ved Vordingborg med Gåsetårnet en tidlig morgen«. Det er dateret 1848 og blev samme år købt til Nationalgalleriet. Dets holdning og stil er ganske anakronistisk. I en romantisk og helt igennem unaturalistisk tone er slotsbanken omdannet til et bjerg, på hvis top Gåsetårnet befinder sig. Bevoksningen og bygningerne på maleriet virker ikke danske, ja, man ville forsværge, at partiet overhovedet var hjemligt, om ikke både titel og tårn så utvetydigt sagde det.

At landskabsmaleriet lå stille under treårskrigen havde en helt praktisk grund. Begejstringen, der greb det danske folk, kaldte også malerne på barrikaderne. Mange meldte sig til krigstjeneste og gjorde felttogene med, deriblandt Lundbye og Dalgas. Begge mistede livet derved, Lundbye som omtalt i krigens første år, og Dalgas lige efter nytår 1851 som følge af en batalje, der formentlig hørte til de allersidste i denne krig. Skønt Skovgaard også havde stillet sig til rådighed, kom han alligevel ikke til at delta, men han malede ikke så meget i disse år som ellers.

P. C. Skovgaard: Nysø Have. Oliemaleri 15. juni 1849 (Privateje). Malet det år, hvor Skovgaard blev forlovet med Christine Stampes niece Georgia Schouw.

1849 forlovede maleren sig med Georgia Schouw, der var datter af den tidligt afdøde Susette Dalgas og hendes mand, J. F. Schouw³⁶. Derved kom Skovgaard også familiemæssigt til at tilhøre kredsen omkring Nysø. Han malede i øvrigt samme år en dejlig lille studie fra herregårdens have. Med årene erhvervede han sig en fortrolighed med naturen heromkring, der tillod ham gang på gang at gentage de samme motiver uden at de derved mistede deres umiddelbare karakter af direkte friluftsskildring. Malerierne af den gamle barokhave danner undtagelse i hans kunst, idet de er ene om at repræsentere det 18. århundredes geometriske have. Skovgaard malede ellers kun den fri natur. På trods af, at man nok var med på moderne hos familien Stampe, så beholdt haven sit barokpræg, hvilket den i øvrigt endnu havde for ti år siden.

Med krigen lykkeligt bag sig kunne malere og digtere nu istemme deres sang til Sydsjællands pris. Georgia og P. C. Skovgaard kunne ligeledes gifte sig i det tidlige efterår 1851. Vielsen blev foretaget 3. sept. af Grundtvig. Af digterne har Christian Winther førsterangen, han blev landsdelens lovsynger fremfor nogen. Allerede 1835 havde han skrevet sin hymne til

øen, digtet »Sjælland«³⁷. Fem år senere fremkom hans smukke skildring af barndomsegnen i digtet »Til en Ven«:³⁸

*Hvor Fensmark hæver sit Kirketelt
Med den røde Top imod Sky,
Og smiler over til Gisselfeld
Og til Vester-Egede By;*

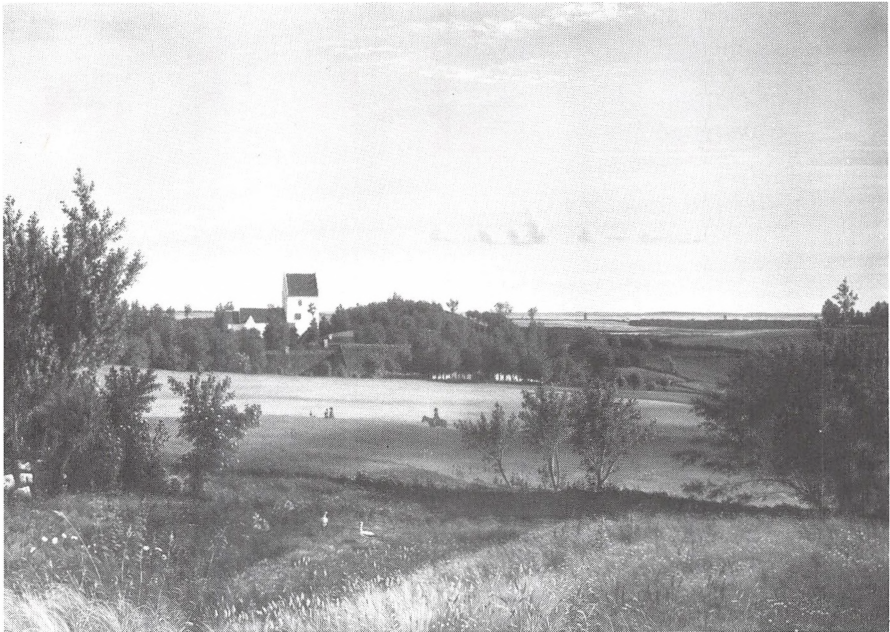
*Og ned til Mosen, hvor Tørvene gro,
Til Broksø bag Skovens Hang,
I min Faders ydmyge Præstebo,
Der mødtes vi første Gang.*

Kulminationen i henseende til Chr. Winthers digtning som helhed og Sydsjælland i særdeleshed er imidlertid »Hjortens Flugt«, der udkom 1855³⁹. Det indeholder nogle af de smukkeste naturskildringer, vor guldalderkunst kender til. Geografisk er de ikke altid lette at placere – således er mange af dem næsten »impressionistiske« sådan at forstå, at de er detailstudier af naturen, gjort med en umiddelbar friskhed i opfattelsen, som havde det været Skovgaard'ske friluftsstudier. De mange delhandlinger, der danner digtets cyklus, foregår dog primært i et landskab, der strækker sig mellem Gurre i Nordsjælland og egnen omkring Præstø i Sydsjælland. Lange passager foregår i omegnen af denne by. »I Møllen« begynder således:

*Hvor klare Skovbæk risler
Bag Bøgenes Skjul,
En Vandmølle vælter
Sine brusende Hjul;
Den ligger dybt og dulgt,
Og Huulveien snoer
Sig nær forbi Huset
Og ned mod Bolefjord.⁴⁰*

Bolefjorden var det gamle navn på Præstø Fjord; endnu brugtes den oprindelige form, først siden vandt den moderne betegnelse almindelig hævd⁴¹. Da Anna i »Anna og Jørgen« søger råd hos kirken er det »I St. Anton's Kloster«, der er det gamle antonitterkloster, af hvilket i dag kun Præstø kirke er tilbage⁴². I »Paa Herreborgen« er man atter på digterens hjemegn, borgen er Holmegård.

Skønt meget af handlingen foregår i andre dele af Danmark er det med rette, at »Hjortens Flugt« betragtes som et sjællandsk digt, og først og fremmest sydsjællandsk. Et mærkeligt sammentræf førte i øvrigt digteren og maleren af egnen par excellence sammen i Rom. Chr. Winther havde

Vilhelm Kyhn: Udby Kirke. Oliemaleri 1853 (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg). Billedet var en gave til Grundtvig på hans 70-års fødselsdag fra danske og norske kvinder.

langt om længe 1848 indgået ægteskab med den fraskilte Julie Werliin. Hendes datter trængte 1854 til at rejse til sundere himmelstrøg. Modstræbende måtte den travle digter rejse med. Han havde på dette tidspunkt lejet et hus i Tårnbæk, og her sled han med arbejdet på »Hjortens Flugt«. Da han ikke var færdig, var det ikke belejligt for ham således at blive revet væk fra opgaven.

I Rom mødte familien et andet dansk rejseselskab. Det bestod af Georgia og P. C. Skovgaard, der i selskab med kunsthistorikeren N. L. Høyen var på malerens omtalte første udenlandsrejse. Skovgaard malede et gruppeportræt af Chr. Winther og hans familie⁴³. Mon ikke også talen er faldet på deres fælles interesse: Sydsjælland? I allefald kunne de i årene efter få rig lejlighed til at drøfte den et andet sted på egnen. Efter hjemkomsten 1855 blev de begge flittige gæster hos familien Aagaard på Iselingen ved Vordingborg. Herom straks. Hjemkommet fuldendte Winther i øvrigt sit digt under et ophold på Liselund.

Den almindelige kulmination omkring Sydsjælland i digt og kunst har flere sider. Som omtalt indgik Grundtvig 1851 sit andet ægteskab med Marie Toft til Rønnebæksholm. For at give ham arbejdsfred lod hun bygge det omtalte »studerammer«, som man passende kunne kalde »Venlig-

heden« ved denne herregård for⁴⁴. Man har formodet, at det var arkitekten Gottlieb Bindesbøll, der gav tegning til den lille renaissanceborg. Som et à propos til digterpræstens fornyede tilknytning til Sydsjælland malede *Vilhelm Kyhn (1819–1903)*, der ellers aldrig var virksom på disse kanter, 1853 sit smukke billede af Grundtvigs barndomskirke i Udby⁴⁵. Det var en gave fra danske og norske kvinder til hans 70-års fødselsdag. Dets symboliske værdi er dobbelt. Dels står den højtliggende kirkebygning som et sindbillede på den danske kirke, dels lader dette sindbillede sig overføre på personen Grundtvig, der selv på tilsvarende vis rager op som »kirkefader« og folkeligt samlingspunkt i dansk kultur i det 19. århundrede.

»Hjortens Flugt« blev en succes både hos anmelderne og publikum. På kort tid kom den i adskillige oplag. Samtidigt udkom to af forfatteren Carl Brosbøll (Carit Etlar)s romaner, der også i bredere kredse styrkede interessen for Sydsjælland, nemlig bøgerne »Gjøngehøvdingen«, 1853 og »Dronningens Vagtmester«, 1855, så der er rimelighed i at tale om store dage for Sydsjælland i digtning og kunst i 1850'erne. Ydermere var det optimismens tid efter den sejrige krig i Sønderjylland, og efter at Frederik VII havde givet landet dets grundlov.

Medens de store dage på Nysø udelukkende havde drejet sig om kunst og digtning, blev det nye samlingssted, herregården Iselingen, eksponent for tiden efter grundlovens indførelse, der naturligvis indbefattede politik⁴⁶. Ja, Iselingen blev et midtpunkt for de nationalliberale politikere og deres ideer. Ligesom kredsen på Nysø ved familiebånd var beslægtet, således var den det også på Iselingen. Den gamle ejer, assessor H. H. Aagaard var gift med Marie Koës, den ene af de to søstre, der havde været plejesøstre med Chr. Winther i Fensmark. Den anden, Frederikke, der døde allerede 1818, var gift med arkæologen P. O. Brøndsted. Deres børn blev ved moderens tidlige død bragt i pleje på Iselingen. Datteren Marie blev 1837 gift med C. C. Hall, den senere statsminister. Der var således allerede i den nærmeste familie adskillige betydelige mænd. Grunden til, at livet især blomstrede op i 1850'ernes midte skal ses på baggrund af, at sønnen Georg Aagaards mange venner da levede op, når de om sommeren opholdt sig hos den gæstfri, gamle assessor.

Ved sin hjemkomst fra Italien fik Skovgaard forbindelse med familien på Iselingen. 1857 kom han der til at løse en meget stor og betydelig opgave, som på en måde danner højdepunktet i hans kunst. Det blev det kæmpemæssige »Bøgeskov i Maj, Motiv fra Iselingen«⁴⁷. Maleriet kom til at opfylde den formentlige drøm, han har gået med siden Lundbye overgik ham i de Aggersborg'ske billeder: At skabe et billede af den danske bøgeskov, der kunne danne en passende pendant til Lundbyes »En dansk Kyst«.

Fra talrige studier og et gammelt fotografi ved man, at Skovgaard vir-

P. C. Skovgaard: **Bøgeskov i Maj.** Motiv fra Iselinge. Oliemaleri 1857 (Statens Museum for Kunst. Maleriet er et hovedværk i Skovgaards kunst. Dets format og motiv gør det til et sidestykke til Lundbyes »En dansk Kyst«.

kelig anvendte et motiv fra skoven ved Iselingen til sit maleri. Ligeledes hører børnene til den Aagaard'ske kreds. Men billedet er dog i hele sin karakter »abstrakt« akkurat som Lundbyes kystmaleri. Det giver en forklaret fremstilling af den danske bøgeskov, hvor træerne på klassisk vis rejser sig som ranke søjler og danner løvloft. Børnegrupperne fortæller, at skoven ikke er utilgængelig, men er fælles eje til glæde for alle. Det løn-

ner sig at sammenligne et sådant billede med et af de heroiske malerier fra det 18. århundrede. Mange træk går igen, således det kolossale format, de store træer og dette, at malerierne er forsynet med staffagefigurer. Alligevel er de væsensforskellige. Lys og farver har antaget en friskere og mere naturtro karakter. Skønt skoven er stor og andagtsfuld, så har den fået et fortroligt præg, som lader sig genkende af dem, der er vant til at færdes i den. Staffagen har fra de fremmedartede guder eller bibelske personer fået et dagligdagens præg; det er almindelige, nutidige mennesker, der sammen med malere og digtere kan glæde sig over skoven.

Det symbolske indhold i »Bøgeskov i Maj« blev fremhævet i den måde, hvorpå det blev ophængt. Skovgaard har selv gjort rede herfor i en akvarel⁴⁸. Maleriet hænger centralt placeret på en væg, symmetrien forhøjer dets monumentale virkning. På hver side hænger der kun et lille portræt, under det står en sofa. Omkring selve maleriet løber en bort, hvis inderside har karakter af skodder i skråperspektiv. Derved er billedet ikke kun et tilfældigt ophængt oliemaleri, men tillige et slags vindue, der åbenbarer vor nations kæreste eje: Den nyudsprungne danske bøgeskov. Et sådant billede hører i grunden hjemme på et offentligt museum. Der er det omsider – 1951 – kommet⁴⁹.

Mere umiddelbart taler Skovgaards mange småstudier fra disse år til os. De illustrerer, at maleren år efter år fortsatte med at fæstne det sydsjællandske landskab til lærredet⁵⁰. Både på Iselingen og Nysø vedblev han trofast at komme. Især på sidstnævnte gård kom familien til stadighed. Joakim Skovgaard kunne således siden fortælle, at her kom de meget ofte. Gæstfriheden har været enorm, også Høyen og mange andre vendte igen og igen tilbage og glædede sig over skønheden på og omkring den gamle barokherregård.

Illustrerende for, at 1850'erne var vigtige år for Sydsjælland er også den øgede byggeaktivitet rundt omkring i landsdelen. Tidens »coming man« i arkitekturen, Ferdinand Meldahl, byggede således 1857 Snertingegård, tæt ved Udby, for den tidligere krigsminister og general, C. F. Hansen, og et år senere opførte han for den ældste søn fra Nysø, baron Henrik Stampe og hans hustru, Jonna, født Drewsen, en ny hovedbygning på Christinelund⁵¹. Sammesteds dekorerede Skovgaard interiøret, og bygningen møbleredes smagfuldt med kunstnermøbler fra den Skovgaard-Constantin Hansen'ske kreds⁵². Det er i øvrigt påfaldende som smagen på Christinelund (og dermed sidenhen Nysø) og Iselingen har været sammenfaldende. På godset ved Vordingborg skyldes interessen for den helt moderne kunst uden tvivl et generationsskifte. Den gamle assessor havde den sorg 1857 at se sin søn, Georg Aagaard, dø i en ung alder. Det blev derfor i stedet svigersønnen, Martin Hammerich, der ved den gamle Aagaards død 1866 overtog gården. Ved sin tiltrædelse var han bestyrer af Borger-

Godfred Rump: Parti af Næstved By. Oliemaleri 1869 (Nuværende ejer ukendt). Næstved by og omegn skænkede 1870 dette maleri til kronprins Frederik (VIII) og prinsesse Louise af Sverige i anledning af deres bryllup.

dydsskolen på Christianshavn, men denne stilling forlod han for at kunne hellige sig den nye opgave. Han fortsatte og udvidede traditionen for Iselingen som et hjemsted for dansk litteratur og kunst. Ikke mindst digterne flokkedes på gården. Chr. Richardt blev i øvrigt 1865 hans svigersøn, og svogeren Georg Aagaards døtre ægtede de betydelige sønner af rektoren for Vordingborg Latinskole, F. O. Lange, nemlig lægen Carl og kunsthistorikeren Julius Lange.

I årene omkring Hammerichs overtagelse af Iselingen begyndte maleren *Godfred Rump* (1816–80) at gøre studier i omegnen. Han, der tilhørte Skovgaards generation og dermed den nationale tradition, havde især specialiseret sig i malerier af den danske bøgeskov, ligesom han fra 1840'ernes slutning var blandt dem, der underlagde sig det rige jyske land. Hans første billeder fra Sydsjælland er malet i det naturskønne område syd for landevejen mellem Vordingborg og Kalvehave. Fra kysten ved Vintersbølle kendes billeder, ligesom han har malet den nedlagte Stensby Mølle⁵³. Forkærligheden for vandmøller deler han med Chr. Winther, der så smukt havde givet beskrivelse heraf i »Hjortens Flugt«. Rump kom dog også til at male mere topografisk anlagte billeder fra Sydsjælland. Et af dem har en særlig historie.

Nederlaget i 1864 havde for Skandinavismens ivrige fortalere, blandt hvilke forøvrigt den flittige gæst på Iselingen, Carl Ploug, var, betydet en

næsten total fallit. Det blev derfor modtaget med glæde i de kredse, da den unge kronprins Frederik (VIII) 1869 forlovede sig med den svenske prinsesse Louise. Ved deres bryllup samme år strømmede det ind med gaver fra hele landet. Blandt dem, der ønskede at markere deres glæde, var byen Næstved og omegn. En indsamling foranledigede, at Gotfred Rump fik bestilling på at male et parti fra byen⁵⁴. Bag den måske lidt naive tanke at skænke brudeparret et billede af et lokalt motiv lå der ægte national stolthed over hjemegnens skønhed.

Rumps maleri »Parti af Næstved By« var originalt i forhold til de tidligere topografiske gengivelser, man kender herfra. Både i Pontoppidans »Danske Atlas«, S. L. Langes prospekt fra 1820 og sidenhen H. G. F. Holms »Sjællands Yndigste Egne«, 1826–38, havde kunstnerne valgt et standpunkt øst for byen, der på ægte 1700-tals vis lod den ligge i en dal. Derved havde sceneriet en passende »schweizer-karakter«. Rump afstod fra denne virkning. I stedet fremstiller hans maleri byen set fra det flade land mod syd. Med Susåen har han en passende linie ind til hovedmotivet, den lave købstad, der kliner sig op til byens største kirke, Skt. Peder. På middelalderlig vis knejser den højt over de borgerlige huse. Endnu var den enestående by helt uantastet.

Rumps maleri er beslægtet med Kyhns gengivelse af Udby kirke. Begge giver de et billede af den danske kirke, der rager op som en klippe i landskabet. Skønt højtplaceret er motivet vidt forskelligt fra det 18. århundredes bjergegnsmalerier, idet standpunktet i disse i reglen er nærmest fugleperspektivisk. Det 19. århundredes kunstnere stod på jorden, når de malede.

Der kendes et forarbejde til Rumps billede. Kunstneren var i øvrigt kendt for at være erklæret friluftsmaler⁵⁵. Selv store lærreder vides han at have udført i det fri. Undtagelsen var det, når han skulle male et billede til kongehuset; der har han formentlig følt sig nødet til at male det endelige maleri i atelieret.

Skovgaards virke i 1860'erne var gentagne gange ved at få et knæk – således slog det ham ud, at resultatet af krigen 1864 blev så sørgeligt. I årene heromkring mistede hans malerier deres friske farve. 1868 døde hans hustru, Georgia, knapt 40 år gammel og efterlod ham alene med tre børn. Alligevel kunne han året efter rejse til Italien, få fornyet mod på at male og afslutte sit virke med at male nogle af sine smukkeste billeder. Et godt eksempel herpå haves i Kunstmuseets lille skitse fra 1870 »Optrækkende Tordenbyge over Nysø Have og Fribedet«, der blev forarbejde til et større maleri året efter. Med mesterskab har den modne maler skildret en stormfuld augustdag med rigtig dansk vejr. Et uvejr er ved at trække op over lunden ved herregården. Med ægte sans for komposition er landskabet sat op; brede penselstrøg former overlegent forgrundens engparti, og

P. C. Skovgaard: Optrækkende Tordenbyge over Nysø Have og Fribedet. Oliemaleri 28. aug. 1870 (Statens Museum for Kunst). Stedet er næsten det samme som i Dalgas' billede, blot set mod vest i stedet for øst.

skovbrynets fine løvmasser danner i modlyset kontrast til den urolige himmel. Malerens manddomsstil har fået tilført et stænk af dramatik, der med Henrik Bramsens ord genkalder »det rige naturskuespil, som f.eks. fandtes i Nysøstudierne fra 1846«⁵⁶.

Andre og mere lyriske sider af Skovgaards talent ses i en række malerier fra hans allerseneeste år fra Gisselfeld og omegn. Det gælder således skildringer af sønen ved Brødebæk Mølle, der ligger nær ved Vester Egede⁵⁷. I dag hedder gården, der ikke mere er mølle, blot Brødebæk. Studierne omfattede også landskabet omkring hovedgården Hæsede sydvest for Gisselfeld. En dejlig skitse fra 1873 af vejen fra Bråby til den nærliggende Janehøj giver indtryk af, at maleren stod på et absolut højdepunkt af sin ydeevne på dette tidspunkt⁵⁸. Sådan opfattede samtiden også P. C. Skovgaard. Man betragtede ham som den ypperste indenfor sit fag. Han stod som landskabsmaleriets egentlige skaber i landet, og alle unge malere, der ville gøre karriere som sådan, betragtede ham som det uopnåelige forbillede.

Næste generation var så småt på vej. En ung maler, der som så mange før ham, var lokket af Møen, tilbragte 1871 undervejs hertil et par dage på den smukke herregård Bækkeskov⁵⁹. Ejeren, kammerherreinde A. S. E. Vind født Hoppe, indbød kunstneren til at gentage sit besøg næste sommer, og det gjorde han. Gæsten var maleren *Godfred Christensen*

P. C. Skovgaard: Janehøj. Oliemaleri (1873) (Privateje). Motivet er fra omegnen af hovedgården Hæsedede ved Gissselfeld.

(1845–1928), sidenhen kendt for sine store landskaber fra Himmelbjerg-egnen. Oprindeligt var han startet som elev af den ubetydelige, men meget populære landskabsmaler F. C. Kiærshou, men havde siden, i 1860'ernes slutning, gået på akademiet. Han stod under den indflydelsesrige Høyen-Skovgaard'ske kreds' særlige beskyttelse, men skulle snart vise oprørske tendenser. Dette ses dog ikke så meget i de ret traditionelle malerier fra opholdene på Bækkeskov 1871 og 72. Et par store billeder ligger i opfattelse tæt ved Skovgaards mange udsigter over Skarritsø i Vestsjælland. Skovgaard havde aldrig malet sådanne partier fra Præstøegnen, uagtet at de med lethed lod sig opsøge. Godfred Christensen valgte at male fra højdedragene i nærheden af Bækkeskov, hvorfra der var (og er) en smuk udsigt over Præstø Fjord. Morsomt nok er det næsten de samme landskaber, som Dahl havde malet knapt 60 år tidligere. Men opfattelsen havde ændret sig. Friluftmaleriet var nu en realitet, som ingen anstændig kunstner kunne komme udenom. Alligevel var et nyt oprør undervejs. Året efter Skovgaards død 1875 skrev Vilhelm Kyhn en lille pjece om det hjemlige kunstliv, hvori han angreb de unge maleres iver for at efterligne fransk kunst⁶⁰. Indlægget var desværre en konservativ protest mod en hel rimelig udvikling. Den blev da også imødegået i et anonymt svar fra maleren Vilh. Groth⁶¹.

På trods af, at Skovgaard var død på et tidspunkt, hvor hans kunst stadigvæk havde sin fulde kraft, så var situationen efter hans bortgang præget af dødvande. Hans samtidige, Kyhn og Rump, havde slet ikke mestrens talent, og landskabsmaleriet skreg på fornyelse. Godfred Christensen blev en af dem, der kom til at tilføre genren den påkrævede fornyelse. Dog blev hans indsats uden revolutionær karakter; den kom til at udgøre

Godfred Christensen: Landevej ved Bækkeskov, Oliemaleri 1877 (Privateje). Billedet er en gentagelse af et motiv kunstneren allerede maalede under sit ophold på herregården 1872.

en blød overgang, der førte frem til et friluftsmaleri af større friskhed og intensitet i farverne end tidligere set. Men at tro, at hans kunst var en parallel til impressionismen i Frankrig er forkert.

Godfred Christensen havde allerede på en kort rejse til Paris 1869 set den nye kunsts udvikling. 1876 var han atter i Paris, og hjemkommet herfra maalede han samme sommer et studie fra skovene ved Herlufsholm. Billedet, der i dag tilhører Hirschsprungs Samling, chokerede sin samtid. Det var udelukkende malet med spartel. Kunstneren havde slet ikke anvendt pensel. En uhørt skandale var det. Lundstrøms pakkasemalerier fra 1918 har næppe vakt større opstandelse. Utroligt virker det i dag, hvor det kønne studie umuligt kan chokere nogen. Det er blot et lyst og venligt maleri af en sti i Herlufsholm Skov.

Godfred Christensen havde tændt en brand, som trods alt var en af de medvirkende grunde til, at landskabsmaleriet i Danmark gik mod nye tider. Spartelteknik og dristighed kom dog ikke siden til at præge hans maleri. Når man ser bort fra Theodor Philipsen, der næsten er ene om at repræsentere impressionismen i Danmark, så blev den efterfølgende udvikling i dansk landskabsmaleri snarere præget af realismen. Og indenfor den fik Sydsjælland endelig i maleren L. A. Ring fra landsbyen af samme navn en rigtig indfødt kunstner. Det er næsten symbolsk, at Peter Hertz i sin bog om Ring fortæller om, hvordan den unge malerlærling, Laurits Andersen, som han endnu hed, var i lære i Præstø, og en dag mødte den

Godfred Christensen: Studie fra Skovene ved Herlufsholm. Oliemaleri 1876 (Hirschsprungs Samling). Med dette maleri, der udelukkende er malet med spartel, indvarsles en ny tid i dansk kunst. Godfred Christensen malede siden et større og mere traditionelt billede herfra, der blev givet som gave til Herlufsholms forstander, statsminister C. C. Hall.

aldrende P. C. Skovgaard, der sad ved sit staffeli og malede udsigten fra Nysø ind mod byen⁶². Dermed blev der slået bro mellem to tidsaldrer, af hvilke den ene havde rødder tilbage i det 18. århundrede og den anden rakte frem til det 20. århundrede.

Efterskrift og noter

Denne artikel er tilegnet mindet om dommer *Tage Worsaae 1903–80*.

For nogle år siden spurgte han mig, om jeg kunne have lyst til at behandle det her fremlagte emne. Da resultatet først fremkommer nu, har jeg under udarbejdelsen måtte savne den støtte, som hans varme interesse og store indsigt ville have betydet for løsningen af opgaven.

For den, der er fortrolig med det sydsjællandske landskab, har det været en morsom opgave at finde frem til landsdelens behandling i dansk landskabsmaleri. Arbejdet ville dog – om det skulle sigte mod fuldstændighed – ganske sprænge rammerne for denne årbogs format. Derfor er artiklen kun at betragte som en introduktion til emnet, hvor hovedlinier og almindelig kulturhistorisk baggrund er trukket op. Hvad angår den geografiske afgrænsning af begrebet Sydsjælland har jeg valgt i det store og hele at holde mig til det gamle Præstø amt, dog således at Møen ikke er medtaget p.gr.a. sin særstilling i landskabsmaleriet.

Det sjællandske landskab er ikke noget ubehandlet emne, ejheller landskabsmaleriet i almindelighed. Henrik Bramsen har skrevet kyndigt herom i *Landskabsmaleriet i Danmark 1750–1875*, Kbh. 1935 og i særdeleshed om Sydsjælland i Turistforeningens årbog 1957, *Danmark øst for Storebælt*, Det danske landskab og malerne, Sydsjælland, s. 77–81. Senest har Lisbet Balslev Jørgensen givet en introduktion til det 19. århundredes landskabsmaleri i *Dansk Kunsthistorie* Bind 3, *Akademiet og Guldalderen*. Vejen til det danske landskab, Kbh. 1972, s. 422–29. En mere kulturhistorisk orienteret skildring af det sjællandske landskab er givet af Chr. Elling i *Et Yndigt Land, Billeder og Minder fra det romantiske Sjælland*, Kbh. 1961.

1. H. Bramsen: *Landskabsmaleriet i Danmark 1750–1875*, Kbh. 1935, s.9 f.
2. N. Jonge: *Kjøbenhavns Beskrivelse*, Kbh. 1783, s.501 f.
3. Chr. Elling: *Den romantiske Have*, Kbh. 1942, s.54.
4. H. Bramsen, anf. værk s.28.
5. Jørgen Sthyr: *Dansk Grafik 1800–1910*, Kbh. 1949, s.18.
6. Akvarellen ejes af selvsamme fond.
7. I modsætning til Præstø-prospektet hører denne til hans sene serie fra 1819–24, jvf. Ejnar Johannsons artikel i *Weilbachs Kunstner Leksikon II*, Kbh.1949, s.216.
8. R. Nyerup: Det af Kong Valdemar opbygte Vordingborg Slots Ruiner, *Antikvariske Annaler I*, Kbh.1812, s.1 f. Tidens litteratur var ved at få øjnene op for det sjællandske landskab, se f.eks. Chr. Molbech: *Ungdomsvandringer i mit Fødeland*, Kbh.1811.
9. Rigsarkivet, Rentekammeret (2248.68), Rytterdistrikternes renteskriverkontor 1720–71, Kgl. Resol. m. bilag 1742 (1. halvår) no 13.

10. Sst. (2248.69) 1742 (2. halvår) no 66, resol. af 13. juli. Se i øvrigt Fr. Schiøtts »Fra Gaa-sen«s Fortid« i *Fra Arkiv og Museum I* Kbh. 1899–1902 s.98 f.
11. Ph. Weilbach: *Nyt dansk Kunstnerlexikon II*, Kbh. 1897 refererer sagen omhyggeligt.
12. I B. S. Ingemann: *Julegave, En Samling Digte*, Kbh. 1816, s.37–42 fremtrådte digtet med otteliniede strofer. Senere, 1838 ændret og forkortet til den version, hvorfra nær-værende citat er hentet.
13. Det klassiske værk om Dahl er Andreas Aubert: *Maleren Professor Dahl*, Kristiania 1893–94. (Siden genudgivet 1920 af V. Aubert, A. Krogvig og C. W. Schnitler under titlen: *Maleren Johan Christian Dahl*). Om J. C. Dahl og Danmark, se udstillingskataloget *J. C. Dahl og Danmark*, Nasjonalgalleriet, Oslo/Statens Museum for Kunst, Kbh. 1973 og Leif Østby's »J. C. Dahls danske læreår« i *Kunstmuseets årsskrift 1974*, Kbh. 1975, s.3 f.
14. Denne var en anden nordmand, H. A. Grosch, som allerede 1810 malede i og omkring Vordingborg, se Statens Museum for Kunst, *Ældre Dansk Malerkunst*, Katalog, Kbh. 1970, kat. nr. 791 og 792. Af herregårdsprospekter er der dog langt tidligere eksempler fra Sydsjælland, således C. A. Lorentzen, der 1772 malede Gisselfeld have, se *C. A. Lorentzen*, Udstilling i 225-året for malerens fødsel, Thorvaldsens Museum 1971 (ved H. D. Schepelern), kat. nr. 3, og Elias Meyer, der 1802 malede Bækkeskov have, se Harald Olsen: Landskabsmaleren Elias Meyer, i *Kunstmuseets Årsskrift 1946–47*, Kbh. 1947, s. 198.
15. Grundtvig var dog 1811–13 personel kapellan hos sin fader i Udby.
16. *Kunstmuseets Årsskrift 1942*, Kbh. s.a. Leo Swane: Om nogle billeder af J. C. Dahl og C. A. Jensen, s.13 f.
17. To breve i Landsarkivet – Engelholm godsarkiv, F. I.2. B. Wolffs privatkorrespondance – fra Dahl til Wolff fortæller om et maleri af et vandfald i Hattingdal i Norge, som Dahl har lovet at sende til Wolff. Dahl takker i øvrigt for sidst, d.v.s. at han under sit besøg i Danmark 1844 har gæstet Engelholm. Endvidere beder han Wolff hilse »Deres Søster og Svoger Justitsraad Fick naar Leilighed gives«. Svogeren er den bekendte medstifter af Kunstforeningen i København Johan Chr. Fick (1788–1864).
18. Maleriet, i privateje, København, er nedarvet i Christine Stampes efterslæggt.
19. Oplysninger i Statens Museum for Kunst godtgør, at disse malerier i forrige århundrede har været i kgl. eje. Øjensynligt har de tilhørt Frederik VI's døtre, Caroline og Vilhelmine, der døde henholdsvis 1881 og 91 og er solgt på auktioner herefter. Dette forklarer det noget forvirrende forhold, at de så sent som ved 3. udgaven af *Weilbachs Kunstner Leksikon I*, Kbh. 1947, s.480 omtales som tilhørende Kunstmuseet, d.v.s. Den kgl. Malerisamling, uagtet det var mere end et halvt århundrede siden, dette havde været tilfældet.
20. *Fra Rørbyes Skitsebøger*, Indledning af Jørgen B. Hartmann, Kbh. 1949 (upagineret). Se ligeledes Dyveke Helsted, Eva Henschen, Bjarne Jørnæs & Torben Melander: *Martinus Rørbye 1803–1848* Thorvaldsens Museum 1981, s.52 & 53.
21. Den tilhører Næstved Museum og har været publiceret i nærværende årbog, årgang 1968, s.180–81.
22. *Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen*, udgivet af Rigmor Stampe, Kbh. 1912 er trods sin måske lidt tendensiøse holdning en mageløs kilde til kendskab om forholdet mellem billedhuggeren og familien Stampe.
23. Sst. s. 227 anføres det udtrykkeligt, at Meyer og og Marstrand 1843 er gæster på Nysø. Gertner derimod var allerede 1839 på Nysø for at male Thorvaldsens portræt, se sst. s. 44. Baronesse Stampe er dog påfaldende tavs om andre bildende kunstneres tilstedeværelse.

24. Størstedelen af dette museums bestand er Thorvaldsens gamle ejendele. Efternævnte maleri af Vallø fra 1839 tilhører Statens Museum for Kunst og er deponeret på Odense slot.
25. Rigmor Stampe, anf. værk s. 239.
26. Litteraturen om Skovgaard er omfattende, skønt man stadig savner en større monografi om kunstneren. Her kan nævnes: A. Røder: *Landskabsmaleren P. C. Skovgaard*, Kbh. 1902 og Henrik Bramsen: *Malerier af P. C. Skovgaard*, Kbh. 1938. Hans udflugt til Vordingborg er bl.a. belyst ved to tegnede skitser, dateret 22. og 23. juni, af hvilke den første er afbildet her, mens den anden kendes fra *Arne Bruun Rasmussen Kunstauktion nr. 300*, Kbh. 1973, kat. nr. 327, P. C. Skovgaard: Fra Vordingborg ved Ruinerne af muren omkring Gåsetårnet, sign. P. C. S. Vordingborg Skt. Hans Aften 1841, afbildet sst. s. 59, og i øvrigt i litteraturen om Lundbye, se Karl Madsen: *Johan Thomas Lundbye 1818-48*, Kbh. 1895, s. 84. Se ligeledes note 28.
27. Karl Madsen har i anf. værk peget på dette, som til fuldstændighed bekræftes af dateringerne på ovennævnte skitser fra Vordingborg og Lundbyes faders dødsdato.
28. Skovgaards tegning, efter hvilken Lundbye udførte sit maleri, er gengivet i 2. udgaven af Karl Madsens anf. bog, udgivet af Viggo Madsen og Risse See, Kbh. 1949, s.132. Lundbye beretter selv om begivenhederne i sin dagbog, der i brudstykker er citeret i Karl Madsens bog og sidenhen in extenso af Foreningen for Boghåndværk: Johan Thomas Lundbye: *Et Aar af mit Liv*, indledning og noter af Mogens Lebech, 1967. Om Aggersborg og Skovgaard har Joakim Skovgaard skrevet i *Kunstmuseets Aarsskrift VII*, Kbh. 1920, s.10. Her omtales de tre store malerier. Når der i senere litteratur tales om fire billeder, må det bero på en fejltagelse. En undersøgelse af Københavns Brandforsikrings vurderingsforretning i Landsarkivet, Øster kvarter matr. nr. 263, fra 1856 (den forrige er fra 1836) hjælper ikke stort. I etages tofagssal beskrives kun som havende »fiint Lærred« på væggene. I Kunstindustrimuseets eje er et par døre med tilhørende dørstykker fra salen, men nærmere beskrivelse eller fotografier af Aggersborgs sal findes øjensynligt ikke.
29. Tegningen findes i Den kgl. Kobberstiksamling. Maleriet i ukendt privateje: 1917 tilhørte det Joakim Skovgaard, se *Kunstforeningens Udstilling af P. C. Skovgaards Arbejder i 100 Aaret for hans Fødsel*, Kbh. 1917 (ved Karl Madsen) kat. nr. 77.
30. Se anf. katalog, kat. nr. 79, solgt ved auktion 1962, se *Arne Bruun Rasmussens kunstauktion nr. 147*, Kbh. 1962, kat. nr. 104, afbildet sst. s. 23.
31. Det blev holdt i Skandinavisk Selskab og publiceredes siden i *Niels Laurits Høyens Skrifter I*, udgivne ved J. L. Ussing, Kbh. 1871, s. 351 f.
32. *Niels Laurits Høyens Levned*, ved J. L. Ussing, Anden Afdeling Kbh. 1872, s. 83 f.
33. Museets Beldringe-skitse angives at have tilhørt kammerjunker C. V. Bornemann (1857-1911). Samme har ligeledes ejet det store billede, se *Arne Bruun Rasmussens kunstauktion nr. 212*; Kbh. 1967, kat. nr. 273; P. C. Skovgaard: Udsigt mod herregården Beldringe, sign. P. Skovgaard 1847, afbildet sst. s. 21. Bornemanns fæster Julia B. var gift med kammerherre C. V. Raben-Levetzau. Efter dennes død arvedes Beldringe af broderen Josias Raben til Lekkende, mens inventar åbenbart delvist nedarvedes i hustruens slægt.
33. Rigmor Bendix (f. Stampe): *Carlo Dalgas*, Kbh. 1901.
34. F. Hendriksen: *Lorenz Frølich 1820 25. Oktober 1920*. Egne Optegnelser og Breve til og fra hans Slægt og Ungdomsvenner, Kbh. 1920 indeholder intet herom. Frølich har dog nogen gange tidligere været i Sydsjælland, således bl.a. 1839, hvor han omtaler »en Tour paa Møen, hvor jeg tegnede Kæmpegrave, en meget interessant Tour til Wordingborg (Waldemars Taarnet)« se sst. s. 37.

35. Rigmor Bendix: anf. værk s. 149 bemærker, at der har været tvivl om hvorvidt maleriet var af Dalgas eller Skovgaard. Der kan dog ikke herske tvivl. Heller ikke Leo Swane var i tvivl, da billedet 1939 ved arv efter Alexander Mariboe kom til Statens Museum for Kunst, se *Kunstmuseets Aarskrift 1940*, Kbh. s.a.: Leo Swane: Nogle danske nyerhvervelser til museet, s. 37–38. Maleriet er udateret, tidsangivelsen skyldes Rigmor Bendix, og den er utvivlsomt rigtig.
36. Joakim Skovgaard: *Minder fra barndom og ungdom*, udgivet af Henning Høirup, Viborg 1962 med genoptryk af Joakim Skovgaards artikel i *Højskolebladet nr. 51–52*. 1931: Minder om Moder, Georgia Marie Luise Schouw, gift Skovgaard, fortæller herom. Georgia Schouw holdt meget sammen med kusinerne Elise Stampe og Susette Dalgas, siden gift med pædagogen C. Mariboe, samt Meta Grundtvig, gift med præsten P. O. Boisen.
37. Det kom i Chr. Winther: *Nogle Digte*, Kbh. 1835.
38. Chr. Winther: *Sang og Sagn*, Kbh. 1840.
39. Det klassiske digt er kyndigt behandlet i Oluf Friis: *Hjortens Flugt*, Bidrag til studiet af Chr. Winthers digtning, Kbh. 1961.
40. Oluf Friis har i anf. værk s.150 refereret diskussionen om, hvilken mølle, det drejede sig om: Hellede eller Vindbyholt mølle. Hellede lå i umiddelbar nærhed af Bækkeskov og er derfor den mest sandsynlige, når det betænkes, at udsigten over Præstø Fjord til Feddet og videre mod Stevns passer smukt ind i Winthers topografi. Det kunne dog være fristende i debatten at inddrage Tubæk mølle, der ved sin beliggenhed mellem Præstø og Beldringe også med lidt god vilje kan siges at passe ind i billedet.
41. Når Oluf Friis, anf. værk s.105 søger historiske kilder til det gamle navn er det ikke nødvendigt. Forfatteren til nærværende artikel har ved sin medvirken i *Gamle huse i Præstø*, 1979 ofte stødt på anvendelsen af Bolefjord-navnet. I ældre tid havde alle grundstykker i den gamle bykerne i Præstø en lille parcel af enten Store- eller Lilleholm i fjorden som tilliggende. I de prosaiske skøde- og panteprotokoller i Landsarkivet står der helt op i midten af forrige århundrede – og dermed altså til Chr. Winthers samtid – Bolefjord om Præstø Fjord, når disse lodder omtales.
42. På et af Chr. Winthers løse studieark står der om St. Antoni Kloster = Beldringe, se Oluf Friis, anf. værk s. 265. Kilden til denne oplysning angives at være Chr. Olufsen: *Collectanea til et antiqvarisk-topographisk Lexicon over Danmark*, Kbh. 1829. Der kan dog næppe være tvivl om, at Antonitterklostret aldrig har været på Beldringe, men i Præstø ved kirken. Det ændrer naturligvis ikke ved, at Chr. Winther selv har tænkt på Beldringe. Klosteret er dog under alle omstændigheder anlagt noget senere end Valdemarstiden.
43. *Rom og Danmark gennem Tiderne*, II, under redaktion af Louis Bobé, Kbh. 1937, Paul V. Rubow: Danske Guldalderdigtere i Rom, s. 71. Familieportrættet er gengivet sst.
44. Man savner en sikker dokumentation omkring opførelsen af denne lille bygning, se i øvrigt nærværende årbog 1960, s. 364 f.
45. Maleriet kom 1953 fra et oldebarn til Frederiksborg Museet. Peter Johansen har i *Dansk Kunst*, Medlemsblad for Foreningen for National Kunst, nr. 16, 1919, skrevet om Vilhelm Kyhn. »Han (Kyhn) sendtes 1853 til Udby ved Næstved for at male det Billede, som danske (og norske) kvinder skænkede Grundtvig«.
46. Om Iselingen er der skrevet i nærværende årbog 1969–70, Tove Kjærboe: Træk af livet på Iselingen fra 1810 til 1912, s. 221 f.
47. Maleriet blev malet til Hammerichs hjem på Christianshavn i København, og først 1866 ved familiens overtagelse af Iselingen kom det med hertil.
48. Gengivet i Meddelelser fra Selskabet for dekorativ Kunst, *Skønvirke 1917*, s. 34. Her omtales den som »Udkast til dekorering af Sal paa Iselingen«. Således er den også be-

- tegnet i Kunstforeningens anf. udstillingskatalog 1917, kat. nr. 721. Af gamle fotografier fremgår det dog, at salen på Iselingen ligefrem fik en blænding eller niche, i hvilken maleriet anbragtes, se Tove Kjærboes anf. artikel i årbog 1969–70, s. 252.
49. Det erhvervedes af Statens Museum for Kunst. Til maleriet kendes bl.a. et forarbejde i temperafarver, gengivet i Henrik Bramsen: *Malerier af P. C. Skovgaard*, Kbh. 1938, afbildning nr. 47. Det tilhører nu Ny Carlsberg Glyptotek.
 50. Et eksempel kan anføres, samtidig giver det indblik i Skovgaards teknik. I *Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen*, s. 21, er der gengivet en studie af marken ved det nuværende Trehjørnehus, set mod syd med Præstø's silhuet i billedets venstre baggrund og den lange række af endnu delvis bevarede (og nu fredede) egetræer i midten. Maleriet er signeret »Nysø 8. August 1868 PS«, og det er derfor efter al sandsynlighed et friluftsstudie. Samme år har han gentaget motivet og bl.a. tilføjet to børnegrupper: (Joakim, Suzette og Niels Skovgaard og godsforvalter Repholtz' børn). Da dette maleri, der endnu er i den Stampe'ske efterslægt's eje, kun er signeret »P. Skovgaard 1868«, er det antagelig en gentagelse af friluftsstudiet, gjort i atelieret og af samme grund uden datoangivelse. Ikke desto mindre er det så friskt i opfattelsen, at man kunne fristes til at antage det for at være et friluftsstudie.
 51. Helga Stemann: *F. Meldahl og hans Venner*, andet bind, 1854–1858, Kbh. 1927, s. 255 f.
 52. For få år siden er der i det nu fredede stuehus fremdraget malede dekorationer af Skovgaard. I den Stampe'ske efterslægt er der nogle fine møbler fra denne tid og endvidere en akvarel af Skovgaard med et interiør af den berømmede karnap på Christinelund.
 53. Kunstforeningens *Fortegnelse over Christian Gotfred Rumps Arbejder*, Kbh. 1899 (udarbejdet af Viggo Jastrau) er den bedste kilde til viden om Rumps malerier.
 54. Maleriet er gengivet i Karl Madsen: *Kunstens Historie i Danmark*, Kbh. 1901–07, hvor han i sit afsnit: Den nationale Kunst s. 270 afbilder det. Han angiver dog fejlagtigt, at det tilhører Ny Carlsberg Glyptotek. Forarbejdet til Frederik VIII's billede tilhører derimod Glyptoteket. Det store maleri tilhører imidlertid ikke mere kongehuset. (Velvillig meddelelse af Hofmarskallatet). Årsagen til, at han netop fik en fremstilling af Næstved, var den, at han kort forinden havde været reserveofficer ved Dragonregimentet i Næstved, og man mente, at han derfor nærede særlig veneration for denne by. (Venligst meddelt af nærværende årbogs redaktør).
 55. Julius Lange: *Billedkunst*, Kbh. 1884, s. 437 f. (optryk af en artikel i *Ude og Hjemme*, 1880).
 56. Anf. værk: *Malerier af P. C. Skovgaard* s. 28.
 57. Skovgaard boede 1873 (eller året før eller efter) om sommeren hos klosterforvalter O. F. C. Rasmussen, Gisselfeld i dennes bolig »Jættehøj«. Herfra har han malet i omegnen. Han var gæst i præstegården hos pastor Baumann i Vester Egede formentlig samme år, se herom: H. Ditzel: *P. C. Skovgaard udstilling i 150 året for kunstnerens fødsel*, Viborg 1967, s. 49 & 50.
 58. Maleriet var en gave fra Skovgaard til klosterforvalter Rasmussen, og er forblevet i dennes efterslægt, se anf. udstillingskatalog, s. 49, kat. nr. 148.
 59. Rikard Magnussen: *Landskabsmaleren Godfred Christensen 1845–1928*, I, Kbh. 1939, s. 104.
 60. Vilhelm Kyhn: *Dansk Kunst og Kunstudstillingen paa Charlottenborg*, Kbh. 1876.
 61. *Dansk Kunst i forhold til Udlandets*, af »en dansk Kunstner«, Kbh. 1876. Xylograf F. Henriksen har i sin *Mennesker og Oplevelser*, Kbh. 1910 gjort den antagelse, at Godfred Christensen og Chr. Zacho har været Groths medforfattere.
 62. Peter Hertz: *Maleren L. A. Ring*, Kbh. 1934, s. 31.

Offer til de døde

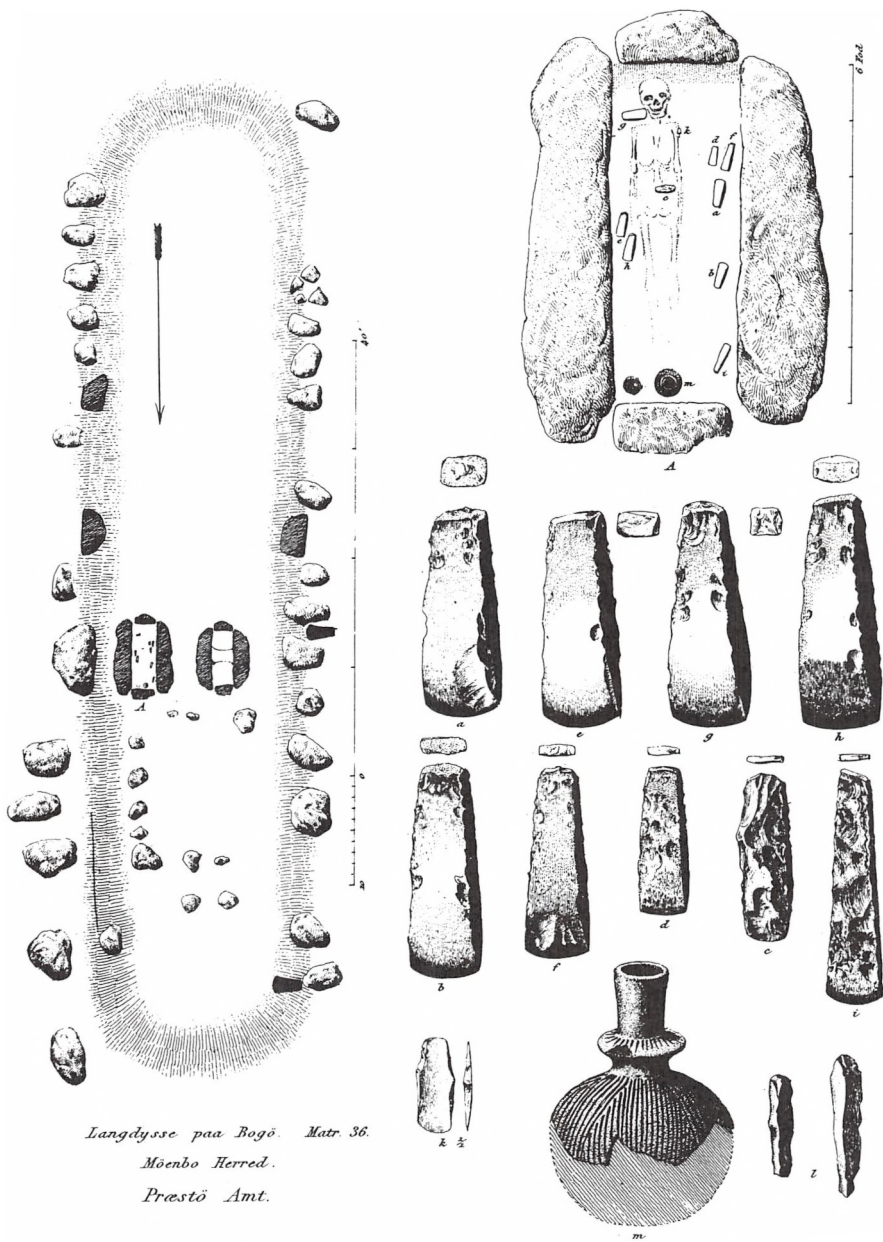
Af Klaus Ebbesen.

Dyserne og jættestuerne, d.v.s. de af store stenblokke byggede gravkamre fra yngre stenalder, er en meget karakteristisk del af vort landskab. De blev bygget i 2. halvdel af det fjerde årtusind før Kristi og siden har de på forskellig måde indgået i befolkningens bevidsthed. I bronzealderen blev mange af dem udsmykket med skålgruber og andre helleristninger som led i den religiøse kultus og allerede i begyndelsen af historisk tid, eller måske tidligere, startede sagndannelsen omkring dem¹. Så tidligt som i 1654 finder vi den første beskrivelse i litteraturen af en af egnens storstensgrave og siden er de blevet omtalt snesevis af gange². De videnskabelige gravninger indledtes af J. Paludan i 1812 med udgravningen af Røddingehøjen på Møn³ og siden har en stor del af disse dysser og jættestuer været undersøgt. Det er nogle hidtil oversete iagttagelser ved to sådanne ældre udgravninger, der her skal fremlægges, fordi de kaster nyt lys over den dødekult som i yngre stenalder har eksisteret i tilknytning til storstensgravene.

Langdyssen på Bogø.

I 1880 udgravede den i datiden så kendte arkæolog, Henry Petersen, fra »Oldnordisk Museum« (det nuværende Nationalmuseum) en langdysse på mat. 36 af Bogø by, på Bogø. Langdyssen ligger i dag ikke langt fra strandkanten. Den er ca. 30 m lang, ca. 8 m bred og har oprindeligt været omgivet med randsten hele vejen rundt (fig. 1). Disse mangler dog for enderne, ligesom nogle af stenene på langsiderne er væltede. Midt i langdyssen ligger to dyssekamre ved siden af hinanden og parallelt med dyssens længderetning. Nord for disse stod indenfor selve dyssen en række sten i rektangel – sandsynligvis resterne af en ældre dysse, som er blevet indbygget i det store anlæg.

Det vestlige dyssekammer, hvis sider hældede indad for oven, var forud for H. Petersens besøg allerede udgravet af gårdejereren, som havde kløvet dækstenen og brugt den til at ombygge sin gård. På bunden af kammeret havde der ligget to flade sten og ovenpå disse resterne af et menneskeske-

Langdysse på Bogø, mat. 36, Bogø. (Efter A. P. Madsen, *Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen i Danmark*, I, 1896, delvis ændret, idet fundstedet for flint- og stenøkser er indtegnet). Fig. 1.

let. H. Petersen udtaler i sin beretning, at der muligvis har været endnu en bundbrolægning, længere nede i kammeret.

H. Petersen havde lejlighed til at udgrave det østlige kammer. Heller ikke dette havde bevaret dækstenen, men en stor sten lå ca. 1 m vest for kammeret – muligvis den afvæltede dæksten. Gravkammeret var ca. 2 m langt, 0,8 m bredt og ca. 1 m højt. På langsiderne stod to store sten, i sydenden stod en smallere sten mens der i nordenden stod en kun ca. 0,4 m høj og ligeledes meget smal sten, således at der herved har været let adgang til kammeret.

På bunden af kammeret lå resterne af et menneskeskelet, udstrakt på ryggen og med hovedet mod syd. Ved underkæben fandtes et lille stykke rav og ved fødderne fremkom resterne af to lerkar. Spredt omkring skelettet fremkom endvidere 9 tyknakkede flintøkser, en pilespids og et par flækker. Over liget har oprindeligt ligget et lag af hånd- til hovedstore sten.

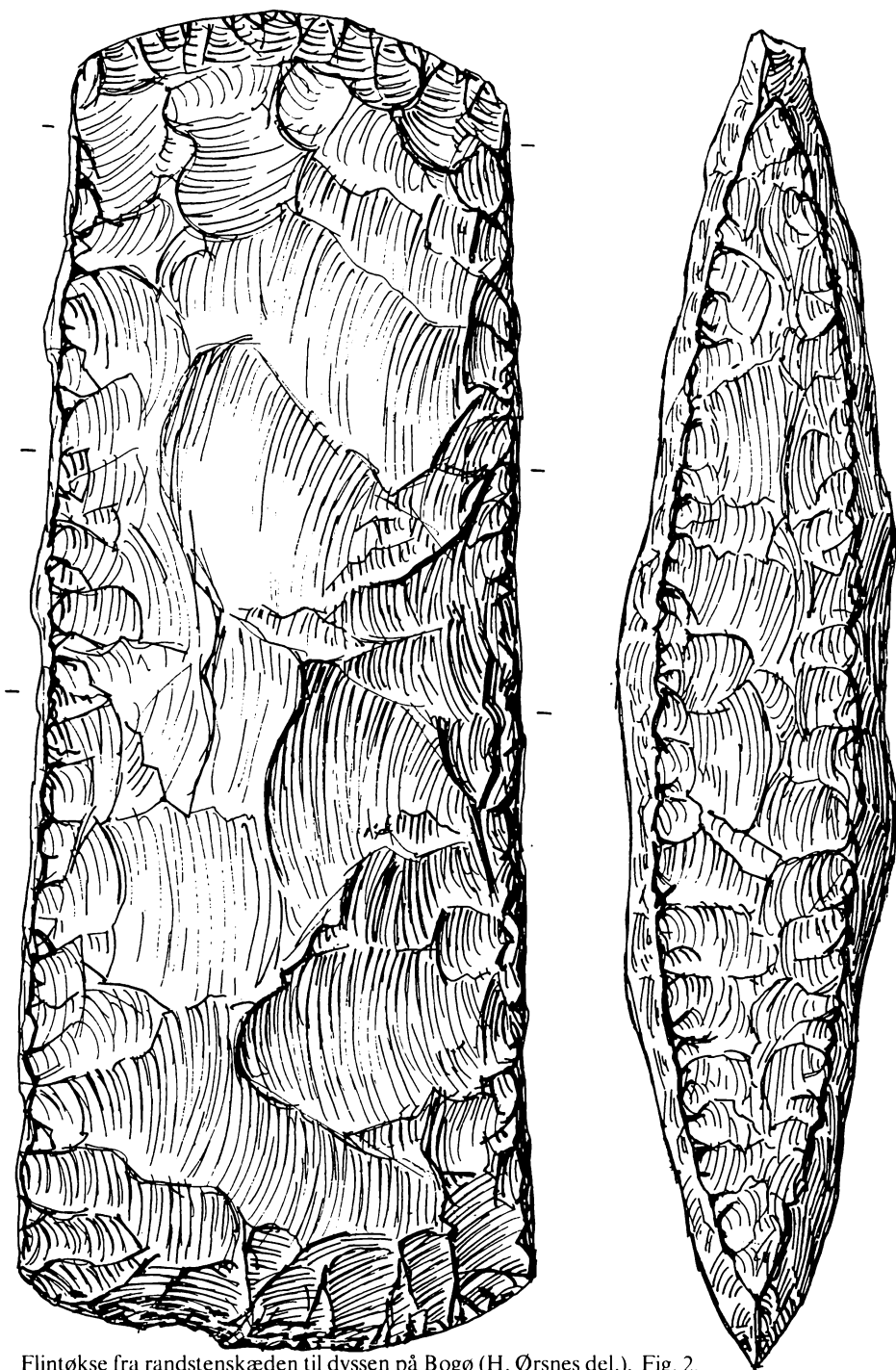
I sommeren 1900 rettede den stærkt oldtidsinteresserede folketingsmand, Venstre-lederen Fr. Boisen, henvendelse til Nationalmuseet med anmodning om, at langdyssen blev restaureret og fredlyst. Navnlig skæmmede mange vildtvoksende tjørnebuske anlægget. Dette blev accepteret af Nationalmuseet og i juli samme år, blev arbejdet udført af museets mangeårige konservator G. Rosenberg.

Det meste af buskadset fjernedes, nogle mindre uregelmæssigheder i højen blev udjævnet samtidig med at 21 af langdyssens randsten rejstes. Det hele afsluttedes med, at der opsattes en fredningssten og anlægget fik dermed nogenlunde det udseende, som det har i dag.

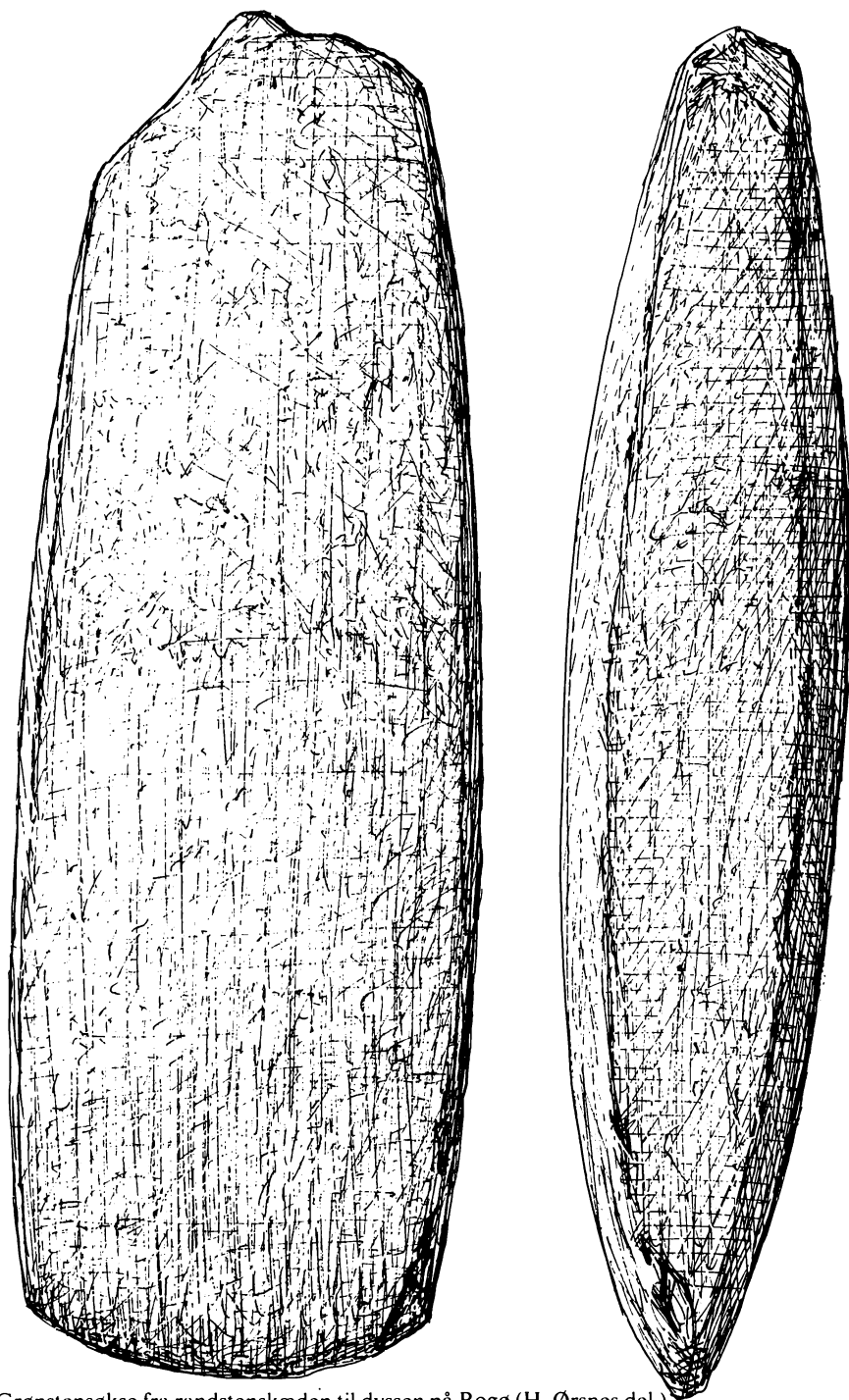
Under arbejdet med at rejse randstenene fremkom der arkæologiske fund – alle på dyssens vestside. Bag den nordligste randsten fremkom i et spadestiks dybde en kun tilhugget, tyndnakket økse af flint (fig. 2). Mellem de midterste randsten – som de står udfor gravkamrene fandtes, ligeledes i et spadestiks dybde, en tyndnakket økse af grønsten, hvis overflade dog er noget forvitret efter opholdet i jorden (fig. 3). Helt mod syd fremkom mellem de ti sidste sten en halv, meget forvitret økse, ligeledes af grønsten. Den lå i grønsværen.

Selve langdyssen må være rejst ca. 3.500-3.200 f. v. t. i den periode, som arkæologerne kalder dyssetiden (TN C). Det fremgår af det flaskeformede lerkar, som fandtes i kammeret og som gennem andre fund er dateret til denne tid. Muligvis tilhører de to flækker og tværpilen samme tid. De øvrige gravgaver fra kammeret er imidlertid senere – de 9 flintøkser, som fandtes spredt i graven, stammer således alle fra gravlæggelser, foretaget i slutningen af jættestuetiden, d.v.s. ca. 2.800 f. v. t.

Det er imidlertid de to hele økser, der fremkom ved randstenene, som er årsag til, at denne megalitgrav gøres til genstand for omtale. I modsætning til oldsagerne fra gravkammeret, synes ingen af dem at have været brugte. Flintøkser er 22 cm lang, 5,0 cm tyk, som sagt kun tilhugget,

Flintøkse fra randstenskæden til dyssen på Bogø (H. Ørsnes del.). Fig. 2.

Grønstensøkse fra randstenskæden til dyssen på Bogø (H. Ørsnes del.).
Fig. 3.

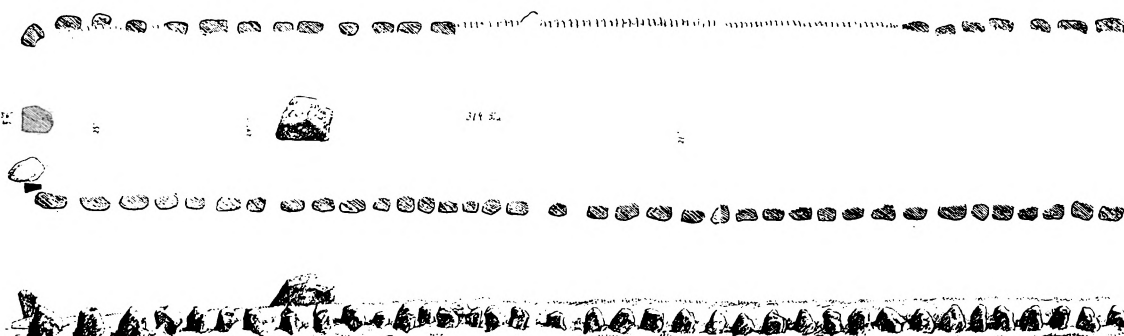
endnu ikke sleben. Den har skarp, tildannet nakke og en 8,5 cm bred æg, der på et 4 cm langt parti er ødelagt ved at være hugget mod en sten eller noget andet hårdt. Grønstensøksen, der er 26,5 cm lang, 5,5 cm tyk og 9,0 cm bred, er som nævnt stærkt forvitret på overfladen. Alligevel kan det ses, at også på denne økse er den 8,0 cm lange æg ødelagt, selvom det ikke kan ses, hvordan det er gået for sig. Den har tynd nakke ligesom flint-øksen.

Selvom de tyndnakkede flint- og grønstensøkser endnu ikke har været genstand for nogen detaljeret kronologisk behandling, er det dog muligt at give en datering for dem begge. De tilhører en sen del af dyssetiden (TN C) eller begyndelsen af den efterfølgende jættestuetid (MN I).

Langdyssen »Grønjægershøj« på Møn

Ved Hårbølle i Fanefjord sogn på Møn ligger en statelig langdysse, kaldet »Grønjægershøj« (fig. 4)⁵. Den blev fredet allerede i 1831 og har været omtalt i litteraturens mange gange. I 1963 blev det besluttet at anlægget skulle restaureres, og dette arbejde blev udført samme år af Nationalmuseets konservator Dorthe Ørsnes.

Langdyssen er orienteret øst-vest, med en streg til sydøst. Den er 99 m lang, 8 m bred og indtil 1,5 m høj. Langdyssens jordhøj er næsten helt flad foroven og skråner kun lidt nedad mod enderne. Oprindeligt har hele højen været omgivet med randsten, men en del af disse er fjernet. Tilbage står således kun 3 sten i vestenden, 69 sten i nordsiden, eventuelt bunden af 2 i østenden mens der på sydsiden er bevaret ikke mindre end 71 randsten. Det er karakteristisk, at randstenene står som sat efter en lineal, hvad allerede blev bemærket ved den første beskrivelse af dyssen i 1654⁶. I mel-

Langdyssen »Grønjægershøj« (A. P. Madsen del.). Fig. 4.

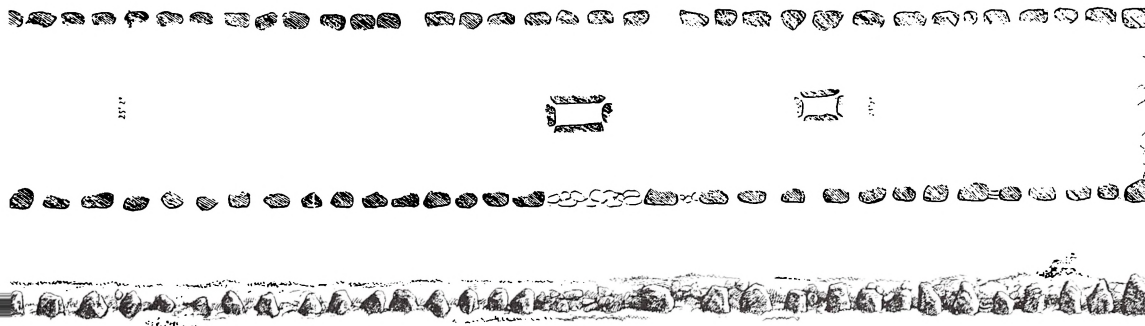
lem ialt 49 af randstenene, særligt på sydsiden er bevaret en såkaldt tømurskonstruktion – d.v.s. en mur dannet af flade stenfliser, som er stablet ovenpå hinanden i mellemrummene mellem de store sten. Man må regne med at en sådan tømurskonstruktion har eksisteret mellem alle randstenene rundt om hele dyssen.

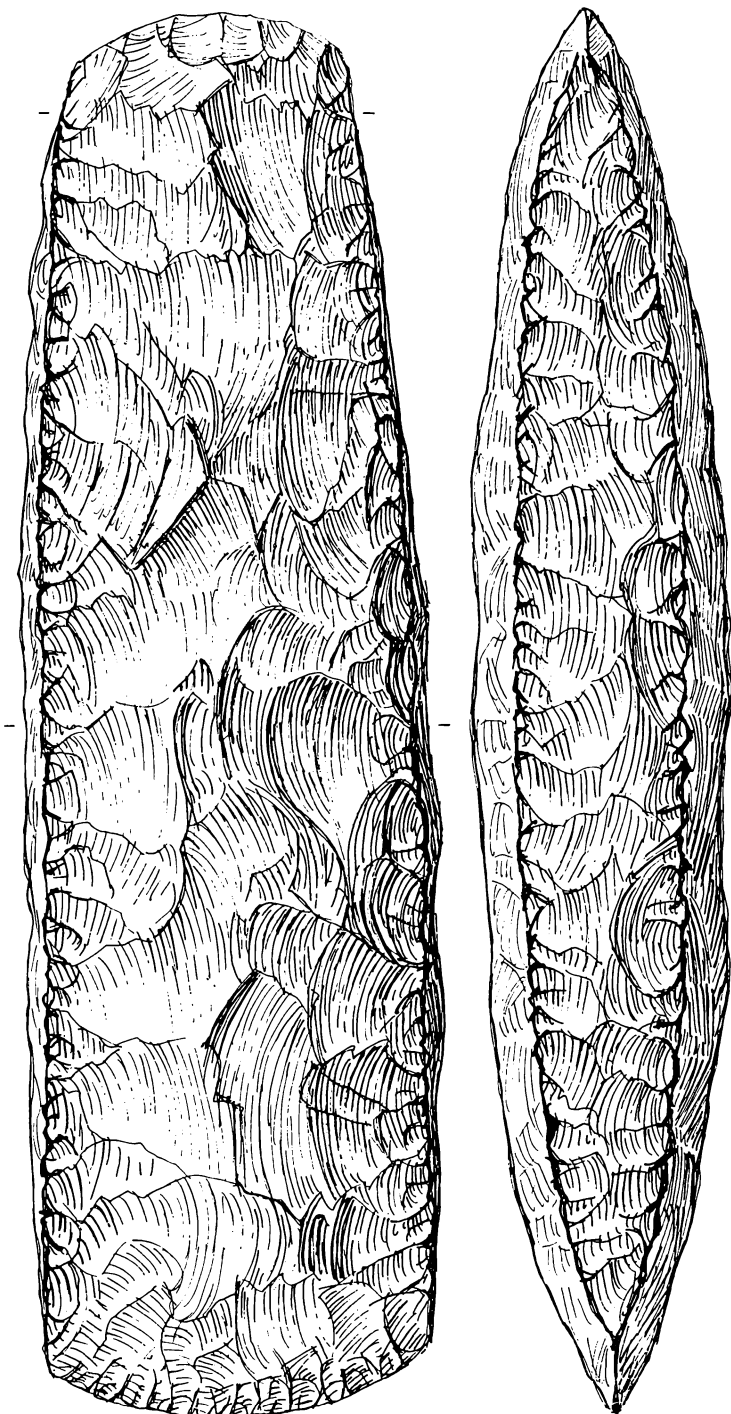
I langdyssens midterakse ligger tre dyssekamre, de to i østenden, det tredje i vestenden.

Det østlige kammer er rektangulært, orienteret øst-vest ligesom langhøjen, det er 1,40 m langt, 0,8 m bredt og 0,5 m højt. Det er sat af 4 sten, én forholdsvis stor på hver af de lange sider og to kortere for enderne, hvor stenen i østenden er ganske flad. Dækstenen mangler, og kammeret er plyndret formentlig for flere hundrede år siden.

Det midterste kammer er rektangulært og også orienteret øst-vest. Det er 1,80 m langt, 1,0 m bredt og 0,75 m højt. Det er dannet af tre store sten, placeret i nord, vest og syd. I østenden ses en lavere tærskelsten og ovenpå denne er sat et par mindre, ret flade sten ved siden af hinanden. Heller ikke her ses nogen dæksten og også dette kammer må være udgravet af usagkyndige i gammel tid. Af det vestlige kammer ses kun dækstenen, således at man må regne med, at dette kammer endnu ikke har været udgravet.

Mens der således ikke kendes oldsager fra kamrene i denne langdyse fremkom også her under restaureringsarbejdet en flintøkse ved randstenene. I vestenden står som nævnt tre sten og mellem disse findes ingen tømur, kun enkelte fliser og ret store paksten. Ved foden af den sydligste af endestenen lå mellem pakstenene en stor, ufærdig, tyndnakket flintøkse (fig. 5).

Flintøkse fra randstenskæden til »Grønjægershøj« på Møn (H. Ørnes del.). Fig. 5.

Flintøksten er kun tilhugget, d.v.s. den har endnu ikke fået den for brugen nødvendige slibning. Den er 30 cm lang, 9,0 cm bred, 5,5 cm tyk og 8,0 cm bred ved æggen. Den har skarpt tildannet nakke, og er af samme type, som den flintøkse, der fandtes ved langdyssen på Bogø. Også denne må derfor placeres enten i slutningen af dyssetiden eller begyndelsen af jættestuetiden (TNC/MNI).

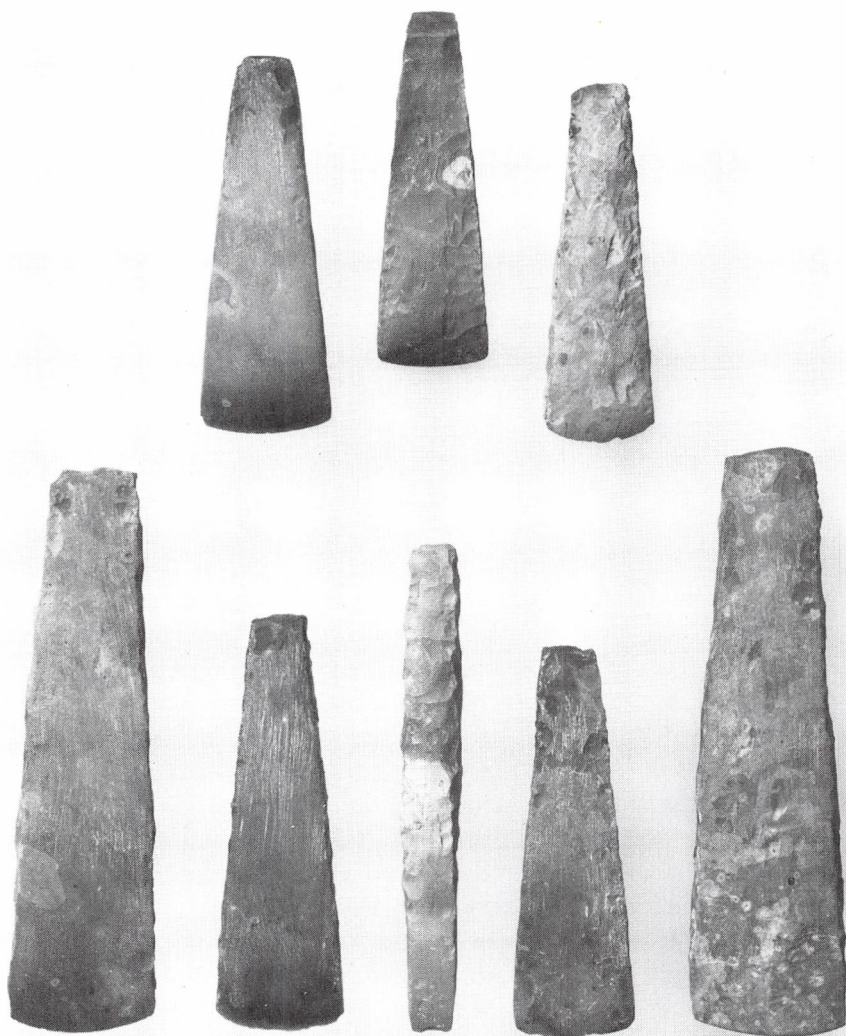
Økseofre til de døde

Det er meget almindeligt at finde redskaber fra stenalderen i dyssernes kamre, på samme måde som kraveflasken og de mange flintøkser fremkom i det ene dyssekammer i langdyssen på Bogø. Det er de dødes redskaber, som han/hun har fået med i graven, vel sagtens for at have dem ved hånden, hvis der skulle blive brug for dem i det hinsides. At finde flintgenstande ved langdyssernes randsten er derimod yderst sjældent.

Indtil 1910'erne koncentrerede man sig ved udgravningen af jættestuer og dysser om selve gravkammerne. Ved en for den tid meget omhyggelig udgravning af en jættestue ved Mejls i Vestjylland, blev man imidlertid opmærksom på, at der foran og ved indgangen til jættestuerne kunne findes oldsager, næsten udelukkende keramik⁷. Gennem næsten et halvt århundrede diskuterede man, hvordan og hvorfor disse oldsager var placeret her. Nogle mente, at det var oldsager, som oprindeligt var medgivet de døde som gravsager, men efterhånden som kammeret blev fyldt med lig og oldsager havde man smidt de gamle ting og lig(?) ud fra gravkammeret for at give plads for nye døde... Andre mente, at disse lerkar aldrig havde ligget i selve gravkammeret, men at der var tale om lerkar, som var hensat på og foran randstenene i forbindelse med offerhandlinger ved disse – så samme måde, som man den dag i dag i Middelhavslandene kan se eksempler på måltider og ofringer på kirkegårdene.

I dag synes der at være opnået næsten enighed om, at langt hovedparten af de oldsager, specielt af keramik, som findes foran jættestuerne og dysserne, stammer fra ofringer ved disse, mens blot en lille del er udrømmet gravgods⁸.

I 1975 kom så den nye iagttagelse, at der foran megalitgravene ikke alene kunne findes lerkar, men også meget sene flintøkser og mejslers, disse eventuelt helt itubrændte som led i offerhandlingen før nedlæggelsen⁸. Denne offerskik var imidlertid tidsmæssigt begrænset til den allerseneeste del af jættestuetiden. Nyt er det, at man, som ved de her beskrevne langdysser på Bogø og Møn, kan finde økser fra dyssetiden eller den tidlige jættestuetid ved anlæggenes randsten. Øksernes placering ved randstenene udelukker at de kan være gravgods, som er smidt ud fra kamrene. Hertil kommer, at i hvert fald flintøkserne, og muligvis også grønstenøksten er ufærdige forarbejdet, mens genstandene i gravkammerne stort set altid er

Offerfund af flintredskaber fra Lerbæk på Møn (L. Larsen foto).

stærkt brugte redskaber. Endvidere var flintøksen fra Bogø rituelt gjort ubrugelig før nedlæggelsen. Der kan derfor ikke være tvivl om, at såvel økserne ved langdyssen på Bogø som øksen ved »Grønjægershøj« på Møn er nedlagt som offer, enten i den sene dyssetid eller i begyndelsen af jættestuetiden.

Fra hele Danmark kendes i dag kun disse to fund, men nu da man er

Offerfund af flintredskaber fra Lerbæk på Møn (L. Larsen foto).

blevet opmærksom på dem, skal der nok komme flere. De er imidlertid langt sjældnere end de fund af ofrede flintredskaber, der fremkommer i moserne og andre vådområder (fig. 6)⁹.

Vil man tolke disse offerfund af flintredskaber ved storstensgravene melder vanskelighederne med at trænge ind i de forhistoriske samfunds religiøse overbygning, sig.

Det er ubestrideligt at dysserne er anlagt som gravsted for de døde. Det er deres primære funktion. Samfundet i yngre stenalder kendte imidlertid ikke til en adskillelse af det religiøse og det profane. Anlæggelsen af de store dyssegrave er derfor også udtryk for en social manifestation – gennemført efter ordre fra en høvding, eller efter beslutning i fællesskab af det lokale, forhistoriske samfund. Dysserne har derfor også en funktion i de levendes samfund.

Samtidig skal offerhandlingerne ved megalitgravene sandsynligvis symbolisere samhørigheden mellem de levende og de døde. De er givetvis udtryk for mere end kransen på kirkegården juleaftensdag. Liv og død er to sider af samme sag og nedlæggelsen af flintøkserne ved megalitgravene er vel foretaget af høvdingen på vegne af hele samfundet for at sikre kontinuiteten i stammen og måske også for at låne lov fra de afdøde ånder¹⁰.

Selvom vor viden om de religiøse ideer i de forhistoriske samfund er meget begrænset, må det stå fast, at nedlæggelsen af en for datidens mennesker så værdifuld genstand som den store flintøkse fra Grønjægershøj må ses i forbindelse med riter, der for det levende samfund har været livsnødvendige.

Noter.

1. I. M. Boberg, Møns Gravhøje i Sagnoverleveringen. Årbog for historisk Samfund for Præstø Amt, 1933, s. 3-38.
2. J. Lauritson Wolf, Encomion Regn. Dan. Kbh. 1654, s. 555. – M. G. P. Repholtz, Beskrivelse over Baroniet Stampenborg, Kbh. 1820. – L. M. Wedel, Topografie over Wordingborg Amt i Sydsjælland, 1818. – H. Kjær, Røddingekongens Høj, Grøn Jægers Høj og andre Oldtidsminder, Turistforeningen for Danmark, Årbog 1933, s. 115-42. – A. Johansson, Sydsjællands Oldtidsbebyggelse, Årbog for historisk Samfund for Præstø Amt 1962-66, s. 245-328. – H. Dehn-Nielsen, Oldtidsminder på Øerne, Kbh. 1976.
3. J. Paludan, Om Rødding-Kongens Begravelse og to mærkværdige Jættestuer i en høi nær derved, Antikvariske Annaler 2, 1815, s. 221-66. – samme, Forsøg til en antiqvarisk, historisk, statistisk og geografisk Beskrivelse over Møen, 1822.
4. Nationalmuseets sognebeskrivelse nr. 19 af Bogø sogn. – Fundet opbevares på Nationalmuseet under nr. A 4311-24 og A 18.384-5. Det er beskrevet af A. P. Madsen, Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen i Danmark I, 1896, s. 33, Tavle XXXXI.
5. Nationalmuseets sognebeskrivelse nr. 1 af Hårbølle sogn. Øksen opbevares under nr. A 49.817. Jeg er nu afdøde Dorthe Ørnsnes taknemmelig for tilladelsen til at publicere fundet.
6. J. Lauritson Wolf, Encomion Regn. Dan. 1654, s. 555.
7. C. A. Nordman, Jættestuer i Danmark, Nye Fund. Nordiske Fortidsminder II, s. 2, 1917.
8. P. Kjærum, Jættestuen Jordhøj, Kuml 1969, s. 9-66. – K. Ebbesen, Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln, Kbh. 1975. – samme, Tragtbægerkultur i Nordjylland. studier over jættestuetiden. Kbh. 1978 (m. henvisninger til den gamle diskussion). – E. Jørgensen, Hagebrogård – Vroue – Koldkur. Kbh. 1977.
9. Fundet stammer fra mat. 4 af Lerbæk på Møn (Møns Museum, Stege nr. k: 1-8). Alle økserne er af senon-flint og de vejer tilsammen 2,43 kg. Det består af: 1) En 22,3 cm lang, svær, fint tildannet, tyknakket flintøkse med efterretouche af kanterne. Den er kun sleben på bredsiderne. Ægbr. 5,7 cm, Ni 3,7×2,5 cm. – 2) En 23,4 cm lang, svær, tyknakket flintøkse med efterretouche af kanterne. Den er kun sleben på bredsiderne og æggen er noget opskærpet. Ægbr. 5,9 cm, Ni 4,0×2,6 cm. – 3) En 19,7 cm lang, fint tilhugget flintmejsel. Den er på bred- og smalsiderne sleben ved æggen, som har mistet en flis. Ægbr. 1,7 cm, Ni 2,2×2,0 cm – 4) En 14,3 cm lang, fint tildannet, tyndbladet, tyknakket tværøkse af flint. Den er sleben på bred- og smalsiderne ved ægdelene, og æggen er lidt slidt efter brug. Ægbr. 4,4 cm, Ni 2,5×1,3 cm. – 5) En 16,8 cm lang tyndbladet, tyknakket tværøkse af flint. Den er kun sleben på bredsiderne, og der ses svage brugsspor ved æggen. Ægbr. 5,0 cm, Ni 2,6×1,2 cm. – 6) En 15,8 cm lang, tyndbladet, tyknakket tværøkse af flint. Den er totalsleben på bredsiderne og viser kun let slibning på smalsiderne. Der er svage brugsspor på æggen. Ægbr. 4,8 cm, Ni 2,6×1,0 cm. – 7) En 15,2 cm lang, tyndbladet tværøkse af flint. Æggen er tydeligt opskærpet og der ses kraftige brugsspor. Den er totalsleben på alle 4 sider samt på nakken. Det ene æghjørne er afslået. (Ægbr. 5,1 cm), Ni 2,8×1,0 cm. – 8) En 14,6 cm lang tyndbladet, tyknakket tværøkse af flint. Den er sleben i bund på bredsiderne ved æggen, men kun svagt på nakkedelen. Æggen er opskærpet flere gange og der ses brugsspor. Der er afslået en flis af æggen (Ægbr. 4,4 cm), Ni 2,5×1,1 cm.
10. Jvf. H. Hubert og M. Mauss, Sacrifice: its nature and function, London 1964.

Tidsmåling og tårnure i Præstø amt

Af Jens Lampe

De ældste tidsangivelser byggede på naturiagttagelser: solens op- og nedgang og bane over himlen, månens skiftende faser fra nymåne, over første kvarter, fuldmåne, sidste kvarter tilbage til nymåne, og stjernernes stilling på himmelhvælvingen. Som den første virkelige tidsmåler brugte man skyggen af naturgenstande, senere pæle, høje tårne o.lign. Tidsmåling om natten var betydningsløs for de fleste af vore forfædre, idet alt arbejde blev indstillet ved mørkets frembrud.

Man holdt også øje med både vilde dyrs og husdyrs adfærd og sædvaner, især hanernes galen, der af mange blev anset for et ufejlbarligt kendetegn på snarlig daggry. I skråen for Sct. Gjertruds-gildet i Hellested ved Tryggevælde å hedder det (oversat fra latin): »Når nogen gildebrotter dør, skulle alle gildebrødrene våge over ham indtil hanegal«. Hanegal var en ældgammel betegnelse for, at så var natten omme.

De orientalske folkeslag og senere grækerne og romerne kendte forskellige typer af instrumenter til at inddele dagen i mindre afsnit, nemlig vanduret og soluret. Vanduret, som grækerne kaldte »klepsydra«, virkede efter samme princip som sanduret, mens soluret aflæste sand soltid ved hjælp af den skygge, som en kant, stang eller bøjle parallelt med verdensaksen kastede på en inddelt skive eller kreds. Solure har man i Danmark kendt lige fra vikingetiden, men de ældste af dem er forlængst forvitret eller afløst af nyere. Vor Frue kirke i *Vordingborg*² har på sakristiets syd-mur indridset et solur med romertal i selve murfladen. Det menes at stamme fra begyndelsen af 1600-årene. Sct. Mortens kirke i *Næstved* har fra gammel tid haft en solskive, vistnok på syd-muren. Den blev repareret i 1709. I *Bårse* kirke blev et solur anskaffet og malet i 1635. Ifølge *Havnelev* kirkes regnskaber opsattes en solskive 1662–63 og på *Hårlev* kirke skete det året efter. I 1667 blev Abel Billedsnider fra *Næstved* hentet til *Sværdborg* for at tage mål og bese, hvor solskiven skulle sidde på kirken. Han fik 45 rdlr. for denne solskive (og en ligbåre), og solskiven blev staf-feret af Hans Maler.

I *Sdr. Dalby* fik kirken istandsat sin solskive 1668–69 af en snedker fra Tureby, og i *Strøby* på Stevns købte man et solur i regnskabsåret 1718–19. Med tiden blev disse solure indrettet så præcise og sikre, at da de første, famlende forsøg på at konstruere en mekanisk tidsmåler, det, vi nu kalder et ur, måtte dette både ugentlig og daglig kontrolleres med solurstid i lange tider.

I et klima som det danske, hvor solen sjældent er på himlen hele dagen, og hvor det ofte er overskyet, er soluret naturligvis en ret upålidelig tidsmåler. Derfor benyttede man sig også af vandure og senere af sandure eller timeglas, som i Europa kendes fra i hvert fald 1300-årene. Timeglasset var indrettet til at måle kortere tidsafsnit: hele, halve og kvarte timer og fandtes næsten i alle retssale, kirker, latinskoler og mange hjem helt op i 1800-årene. Nu kan man se disse tavse tidsmålere på museerne og i enkelte kirker. Ofte var fire glas monteret i et stativ, på en arm, som kunne drejes om en akse. I *Fensmark* kirke ses et sådant stativ på prædikestolen. Det ældste kendte anskaffedes i 1608. Vor Frue kirke i *Vordingborg* har også fire glas anbragt i en svungen smedejernsarm med en naivt formet engel. Det synes at stamme fra 1627. *Mogenstrup* kirke købte dobbelte timeglas i 1633, men de er nu forsvundet. *Køng* kirke fik et »godt timeglas« for 2 mk i 1665, men det eksisterer heller ikke mere. Kirken i *Kastrup* købte to par timeglas anbragt i en smedejernsarm ved prædikestolen ca. 1700 og 1723 fik *Herfølge* kirke sit timeglas, som nu er borte. Det samme gælder det timeglas af messing, som nævnes i Sct. Hans kirke i *Stege* 1730.

Fra senmiddelalderen af var timeglasset forkrænkelighedens og dødens symbol og benyttedes derfor ofte på gravsten eller epitafier. I Udby findes således en gravsten over »ærlig mand Niels Hansen, født i Grumløse, død 24.3.1603« med hans bomærkeskjold og et timeglas samt indskriften:

*»Glasset rinder, og tiden går visst.
Døden dig finder, hvor du est.
Så gæv som du var i live,
som jeg nu er, skal du og blive.«*

Timeglasset bliver også brugt som et symbol på menneskelivets kortthed hos salmedigtere som f.eks. Kingo (1634–1703) og Grundtvig (1783–1872).

Forskerne er endnu ikke enige om tidspunktet for det mekaniske urs fremkomst, selv om opfindelsen utvivlsomt hører med til historiens største, men de fleste antager, at det må være sket i slutningen af 1200-årene. Det var den katolske kirke og især klostrene, som var en mere nøjagtig

tidsmålings banebrydere. Man mener, at det første kirkeur, som viste timer, blev bygget i Sct. Gottardo-kirken i Milano 1335. Den første poetiske omtale af et virkeligt mekanisk ur finder vi hos ingen ringere end digteren Dante (1256–1321) i Italien. Denne ypperlige digter, som skrev »Den guddommelige komedie«, og hvis visioner går langt ud over dagliglivet og verden, nævner det mekaniske ur i kapitlet »Paradiset« 10. sang, vers 139 og i 24. sang, vers 13. Allerede i 604 e.K. bestemte et dekret fra pave Sabinianus, at klosterkirkerne skulle ringe til messe og tidebøn syv gange i løbet af døgnet. Disse kanoniske (dvs. mønstergyldige) timer kaldtes matutinum, laudes, prima, tertia, sexta, nona og vesper. I de ældste klostre, hvor man endnu ikke havde nøjagtige tidsmålere, måtte en munk, sakristanen, holde vagt og følge solens eller stjernernes gang for i rette tid at kunne vække sine fæller til bøn. Tidebønnen var en kort gudstjeneste opbygget på bønner, bibelske tekster, salmer og hymner. Middelalderens klostre havde deres positive sider, som bør erindres. På mange af klostrene udførtes et uvurderligt kulturarbejde, f.eks. astronomisk forskning, eksperimenter med forskellige arter for tidsmålere, ja, endog vækkeure, og det er dokumenteret, at der fandtes mekaniske ure i danske klostre i begyndelsen af 1500-årene³. Men især Frederik II's (1559–88) og Christian IV's (1588–1648) tid er præget af renæssancens og humanismens nye tanker, der bl.a. betød et incitament af også andre videnskaber end den teologiske. Med renæssancens mere udviklede pengeøkonomi kom der gang i de mekaniske opfindelser og deres udbredelse.

Tårnurene i kirker og klostre, og senere i slotte og herregårde betød en rationalisering af tidsmålingen. Domkirkerne i Lund, Ribe, Roskilde og København blev mønstre for de kirker, der havde råd til at anskaffe sig »sejerværker«, som urene oprindeligt kaldtes.

I Vor Frue kirke i *Vordingborg* nævnes allerede et sejerværk i kirkens regnskaber 1570 og 1669. Bag alteret stod i 1755 en tavle, »som burde stå over sejerværket!« med følgende fra latin oversatte indskrift: »Den højtfortjente mand, I. C. Hjort, den meget sindrige stiftsskriver for Sjælland. Et nyt værk deler timen i fire dele, og en ny vægtstang drejer gangen henover skiven. Viseren peger på Hjorts pris, instrumentet synger den, skolens krumme horn klinger sammen med begge. Anno 1667«. Medens den tids håndværkere næsten altid var anonyme og alene arbejdede til Herrens pris, skulle kirkens donatorer nok sørge for, at deres navne ikke glemtes. Et nyt urværk til Vordingborg kirke fremstilledes 1792 af urmager Hans Smith (1743–1819), Maribo.

Sct. Peders kirke i *Næstved* anskaffede et tårnur inden reformationen, men da man i denne by gik særlig hårdt til værks mod munkene og de katolske præster under aktiv medvirken af rigshofmester Mogens Gøye, mangler kirkeregnskaberne netop for denne periode. I 1591 fik Sct. Pe-

Urmager på sit værksted. Billedet er lånt fra en lille bog af C. Steen: »Afbildninger af Kunstner og Haandværk og forskellige Næringsbrug«. Ud. 1834 København.

ders tårnur en ny »standfjeder«, og i 1601 gav kirkeværgen 3 rdlr. til Rasmus Sejermager »for sejerværket, han gjorde færdig«.

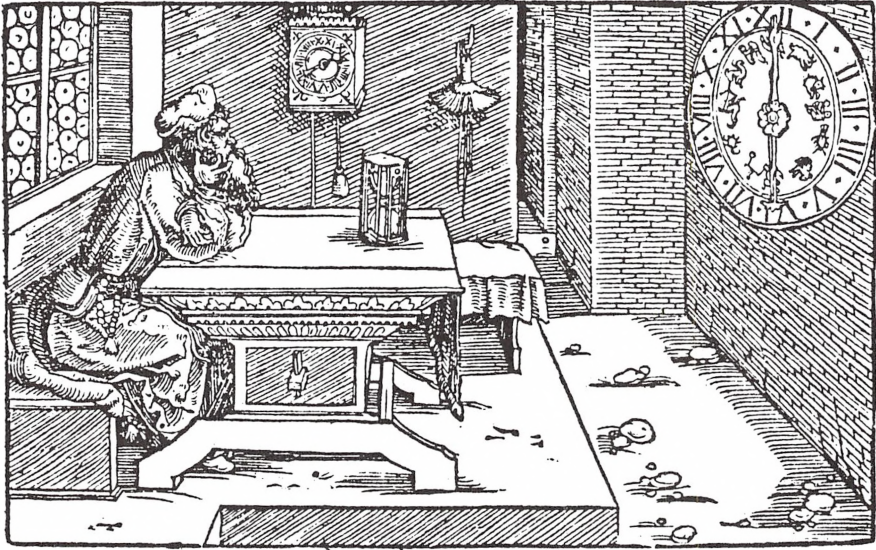
Samme Rasmus reparerede tårnuret i 1667, men i 1708–09 og 1713 var det Peder Heide, som gjorde det i stand. Et nyt urværk med time- og kvarterslag opsattes 1736 af urmager Johan Didrik Galle (1683–1763), Næstved, som i 1738 også fremstillede en ny hammer til den lille urklokke i tår-

net. Galle passede uret til sin død i 1763, hvorefter hans søn, Kristoffer Galle, fik det i sin varetægt. Kirkeuret havde til 1871 kun én skive på nordsiden af tårnet, men i 1873 gennemgik uret en grundig hovedreparation af urmager Bertram Larsen i Køge, og da fik det to skiver. Da Bertram Larsen atter gjorde det i stand i 1918, fik det tre skiver. Om Sct. Mortens kirkes ur i Næstved er lige så gammelt som Sct. Peders vides ikke, for også her mangler kirkeregnskaberne for denne periode, men det omtales i hvert fald 1708, da Tobias Romsimmer reparerede tårnuret for 10 dlr. Urmager Peder Heide satte det i stand 1724, Johan Didrik Galle i 1733, men i 1751 var det så unøjagtigt og slidt, at det måtte gennemgå en meget omfattende restaurering. J. D. Galle passede uret 1757–63 og derefter sønnen Kristoffer til 1808, da en sønnesøn, Johan W. Galle, fik overdraget pasningen.

I 1831 blev Sct. Mortens tårnur sat i stand af urmager Jean Daniel Tissot, Næstved, og endelig foretog Bertram Larsen, Køge, sommeren 1871 en grundig hovedreparation på uret.

Borre kirke på Møn synes at være den første landsbykirke i amtet, som fik et tårnur, nemlig i 1596. Da det stadig går, må det betragtes som landets ældste igangværende tårnur. Granslev kirke i det gl. Viborg amt har ganske vist et fra 1582, men det er så gennemrestaureret med nyere dele, at man ikke længere kan betragte det som originalt. Det oprindelige værk på uret i Borre kirke er stadig i funktion og en undersøgelse har bekræftet, at det stammer fra 1596. Uret gennemgik en restaurering, (men ikke strukturændring) i 1967. På anbefaling af Nationalmuseet fik nu afdøde postbudformand Aage Ingemann Sørensen fra Holbæk denne opgave og udførte det mesterligt. På stativet, der bærer værket, står ved siden af årstallet 1596 bogstaverne HER NB, hvilket betyder hr. Niels Borre, nemlig præsten ved kirken på den tid, sandsynligvis den mand, der har skænket kirken uret. (Venligst meddelt af Else Porsbo, Borre.)

I *Fakse*, som var herredskirke, omtales et tårnur 1604⁴. Det blev i de følgende år ofte gjort i stand, således 1624 og 1634, og i 1691 måtte der anskaffes et nyt. Det var dengang degnenes eller klokkernes bestilling at smøre, justere, stille og vedligeholde urene i det omfang, de evnede det, men degnen i Fakse, Urban Kjeldsen, beklagede sig over den møje, han havde med at passe kirkeuret. I *Bårse* anskaffedes et sejerværk 1635, i *Roholte* nævnes et i 1661 og 1758. Sidstnævnte er nu ude af drift og anbragt i tårnet. Også *Spjellerup* kirke har haft et nu forsvundet tårnur. Det nævnes i et regnskab fra 1661. Men i 1718 er det defekt og anbragt i tårnet. I *Lyderslev* og *Lille Hedinge* kirker nævnes sejerværker 1661 og 1719. Degnen Peder Strøyer fik 1714 og årene frem 5 mk og 8 sk for at smøre Lille Hedinge kirkes klokker og sejerværk eller værdien af 4 tdr. byg. *Hårlev* havde 1661 et sejerværk, som kunne slå både kvart- og fuldslag, men i

På dette gamle stik fra ca. 1582, da pave Gregor indførte en forbedret kalender, ser vi en solidt påklædt sejermager siddende upraktisk med ryggen til vinduet, men kunstnerens gengivelse af værkstedet er nok mere symbolsk end nøjagtig. Vi ser den datidige urmagers produkter: vægur med lod og én »stiv« viser, et timeglas og en urskive til et kirkeur med dyrekredsens tolv tegn.

1688 var det ubrugeligt, og et nyt kirkeur måtte anskaffes i 1847. Det nuværende er af nyere dato. I *Strøby* på Stevns forekommer et sejerværk i regnskabet for 1662. Det havde en lille klokke, som slog hver halve time og en skive, som viste klokkeslættet inde i kirken. Det nye tårnur er fra 1865. *Holtug* kirke fik et ur 1663 på Gjorslev for 10 rdlr. Det blev istandsat 1667–68 af en sejermager fra Næstved og nævnes endnu i regnskabet 1742. I *Gjorslev* kirke nævnes et sejerværk i regnskaberne 1665–66. Men da det antagelig ikke gik tilfredsstillende, flyttede kommerceråd Hans Benzon det til Juellund, hvor det endnu stod 1755 »mod kgl. befaling og stiftsøvrigheds årlige erindringer(!)« Benzon må åbenbart have været en stædig herre og ikke uden indflydelse.

I *Sværdborg* nævnes, at et sejerværk blev istandsat 1666, og året efter satte Rasmus Sejermager fra Næstved viserværket i orden. Tårnuret i *Mern* kirke blev »flyet« i 1669. I *Øster Egesborg* kirke nævnes et ur og »derhos en liden klokke« i 1687. Johan Didrik Galle, Næstved, satte det i stand 1729 og fremstillede et nyt urværk med døgnværk til kirken 1752.

Everdrup kirkes sejerværk blev »flyet« 1669, og værk og skive fornyedes i 1737 af urmager Mogens Lauritsen Møller fra Præstø. Men tolv år efter måtte Johan Galle levere et nyt tårnur. *Lundby* kirke havde et sejerværk 1679, men i 1703 meddeles det, at det var gammelt og ubrugeligt, og

i 1740, at det i over tres år havde været ude af brug. Ifølge kontrakt af 13. august 1740 gjorde Johan Galle, Næstved, et nyt 27–30 timers værk for 110 rdlr.

Snesere kirke havde et tårnur i 1683. Det var indrettet således, at det også kunne vise klokkesklættet på en urskive i hvælvingen over prædikestolen, men den meget indviklede mekanisme, som krævedes hertil, var jævnlige i uorden, hvorfor kirkesynet i årene 1805–08 klagede. Johan Didrik Galle havde ellers repareret det af og til. I 1729 var urværket flyttet op i tårnet og indrettet med »perpendickel« (dvs. pendul), nyt viserværk m.m. *Lellinge* kirke fik et tårnur 1694, men i 1755 betegnes det som gammelt og ubrugeligt. Det nuværende er fremstillet af Bertram Larsen, Køge, i 1884.

Magleby kirke på Møn fik 1697 et nyt sejerværk på nordsiden af tårnet. Det slog både kvarter- og fuldslag. Urværket var beskyttet af et træhus, på hvis gesimsværk stod en indskrift: »Anno 1695 Mag. Morten R: BH: Hans H: (dvs. magister Morten Reenberg, hr. Hans Hetting) og Kierckewerge AR SB M oc MLSK«. Det drejer sig åbenbart om giverne. *Magleby* fik et nyt tårnur i 1856. I *Elmelunde* på Møn nævnes 1722, at kirken har et godt sejerværk, som burde sættes i stand. Det var nemlig gammelt og forrustet.

I *Udby*, hvor Grundtvig henlevede sine første 9 år og var kapellan for sin far 1811–13, omtales et tårnur i kirken 1729 som gammelt og fortæret af rust, hvorfor det blev istandsat af Johan Galle, og 1744 blev urskiven frisket op med maling og cifre, årstal og visere forgyldt. Men i 1751 måtte det erstattes af et nyt af samme mester.

Sct. Hans kirke i *Stege*⁵ havde et ur nede i kirken, som blev kasseret i 1729 og erstattet af et tårnur i maj samme år. Det blev fremstillet af urmager Johan Henrik Musenberg (1673–1736) fra Maribo for 650 rdlr. Uret laves på værkstedet i Maribo, og de enkelte dele kørtes til Bandholm med hest og vogn og herfra sejlet til Stege, hvor det blev monteret i tårnet og sat i gang i højtidelig overværelse af provst, byfoged og kirkevæрге. Uret slog kvarter- og fuldslag og skulle kun oprækkes af klokkeren hver ottende dag. I tårnet var der fire skiver til alle verdenshjørner, og inde i kirken var der også en urskive, hvor man kunne følge tiden. Abraham Simonsen Smed i Stege fik hvervet med at vedligeholde og smøre uret. For dette fik han 6 rdlr. og 5 mk om året. Urværket, der er 181 cm højt, blev sat ud af funktion o.1900. Det nye ur til Stege kirke blev fremstillet af tårnurfabrikant Julius Bertram Larsen, København, som også har fremstillet de nyere tårnure til Fakse, Glumsø og flere andre kirker i amtet. *Kong* kirke fik opsat et tårnur i 1741 af Johan Galle i Næstved. Det havde 27–30 timers værk som tårnuret i Lundby. Galle fremstillede også uret til *Ørsløv* kirke i 1744 for 110 rdlr. Året efter anskaffede *Sdr. Dalby* kirke et tårnur hos Galle i stedet for et ældre som nævnedes 1665 i et kirkeregnskab. I

Vejlø og *Vester Egesborg* kirker nævnes rester af sejerværker i 1755. Samme år havde *Kongsted* kirke et urværk, som hårdt trængte til reparation.

*Præstø*⁶ kirkes tårnur menes at være fra begyndelsen af 1700-årene. Med urmager Mogens Lauritsen Møller akkorderedes der i 1723 om et nyt, som blev betalt 1731, men halvtreds år efter betegnedes det som ubrugeligt. Et sejerværk nævnes i *Magleby* kirke på Stevns 1714 og senere i kirkens regnskaber, men eksisterer ikke mere. *Hellested* kirke havde et ældre værk, som repareredes 1720 og 1729. Det blev fornyet o.1800. *Øster Egedes* tårnur skønnes at være fra 1700-årene, men er forlængst kasseret. *Vråby* og *Toksværd* kirkers er sandsynligvis også fra 1700-årene, mens *Bjæverskov*, *Herfølge*, *Karise* er nyere. *Hårlev* kirke fik et nyt tårnur i 1847. *Næsby* fik opsat et tårnur af Bertram Larsen, Køge, i 1876, *Glumso* fik et 24-timers værk fra Herlufsholm med årstallet 1878 på urskiven, og *St. Hedinge* kirkes ur skønnes at være fra 1800-årene. Af en tegning af J. T. Hansen fra 1889 ses, at kirkens tårnur er blevet flyttet længere ned.

Da man i 1745⁷ foretog en optælling af kirkeure på Sjælland, fandt man, at af 365 landsbykirker havde de 169 el. 46% haft urværker, men kun 80 af dem var brugelige. Af de 89 kirker, som havde mistet deres ure ved rust og slid, var de 74 godsejerkirker og i kun 28 af disse var der ure, som kunne gå tilfredsstillende. Kong Christian VI befalede derfor, at kirkejerne inden tre år skulle få gjort de defekte ure i brugbar stand, såfremt der inden for en rimelig afstand kunne fås dygtige urmagere, som uden al for stor bekostning kunne reparere dem. Den sidste betingelse kunne jo fortolkes efter forgodtbefindende. Men af det foranstående vil man se, at netop i årene 1745 og fremover var der en hel del kirker, der fik deres ure gjort i stand, mens andre opgav det af tekniske eller økonomiske grunde. En af årsagerne til, at mange kirkeure jævnlige skulle repareres var vel nok den, at degnene også var klokkere, dvs. at til deres mange pligter hørte den at holde urværkerne vedlige, og det var næppe alle tilstrækkeligt instruerede i eller kvalificerede til.

En anden vigtig indfaldsvej for ure var herregårdene. En grundigere undersøgelse af herregårdsurene i amtet er – så vidt vides – endnu ikke foretaget, men det kan da oplyses, at følgende større gårde i Præstø amt har haft eller har tårnure: Beldringe, Billesborg, Engelholm, Gjorslev, Lystrup, Nysø, Næsbyholm, Petersgård, Rosenfeldt, Sparresholm, Tybjerggård, Vallø og Vemmetofte. De første sejermagere var uddannet som smede og stod i smedelavet. Både stel og hjulværk var af smedet jern, samlet med kiler og splitter, idet skruer først kom i brug i slutningen af 1500-årene. De første tårnure blev drevet med lodder, altså med tyngdekraften og havde såkaldt spindelgang, dvs. de havde et hemværk med et kronhjul, der kunne bremses af små flige. Først efter at den nederlandske fysiker og astronom Chr. Huygens (1619–95) havde opfundet penduluret i 1656, hvil-

ket den engelske urmager William Clement satte i forbindelse med hagegangen, forbedredes urenes præcision betydeligt. De fleste tårnure havde særlige slagværker, som blev drevet af et ekstra lod. I flere århundreder havde tårnurene kun én viser. Det var tilstrækkeligt for den tids behov. Alle de foran nævnte ure har været sat op på bygninger, hvad enten det nu var kirker eller herregårde. De var anbragt dér for at angive tiden for alle i og omkring bygningerne, så derfor omtalte man dem ofte som offentlige ure. I en følgende artikel vil der blive berettet om, hvornår urene holdt deres indtog i borger- og bondehjem og om urmagere i amtet.

Noter og henvisninger

1. Området omfatter Præstø amt, som det var før kommunalreformen i 1970 med herrederne Bårse, Bjæverskov, Fakse, Hammer, Stevns, Tybjerg og Mønbo.
2. Hovedkilden er Nationalmuseets Danmarks Kirker, VI, bd. I og II, Præstø amt – J. P. Trap: Danmark. Præstø amt, 5. udg., 1933–35. – Erik Horskjær (red.): De danske Kirker, Præstø amt, samt lokalhistorisk litteratur fra de pågældende byer og egne, f.eks. Rasmus Nielsen: Næstved Købstads historie, bd. III, 1930, s. 94–96 og s. 201. – Otto Smith: Næstved 1135–1935, 1935, s. 134 og 187 ff. – P. A. Klein: Vordingborg Købstads Historie, Vdbg. 1923.
3. Kirkehistoriske Samlinger, 4,I, s. 225. Chr. Waagepetersen: Gamle Ure i Danmark, Kbhvn. 1966, s. 9.11 og 29.
4. Se under note 3,1.
5. Det gamle tårnur i Stege er indgående beskrevet af Hans Stiesdal i artiklen Stege Kirkes Tårnur i Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall, 1960, s. 91–101.
6. N. V. Nielsen: Præstø Købstads og Klosters Historie, 1889, s. 321, 326.
7. Kgl. Rescript af 26. Marts 1745. – Laurits Fogtmann: Samling af gieldende Forordninger, Rescripter...«, Kbhvn., 1784.

Litteratur om Præstø amt 1980

Herfølge

Herfølge sogns Årbog 1977, 95 s., har tidligere undgået vor opmærksomhed. Den er udsendt af »Herfølge Sogns Fond« og bringer træk af sognets historie i 14 kapitler med hver sin forfatter. Hovedvægten er lagt på den nyere historie og former sig som en oversigt over, hvad sognet er i sig selv i forhold til storkommunen Køge, hvori Herfølge indgik i 1970. Bogen har gode illustrationer.

Herfølge skole

Herfølge sogn fik sin nye store centralskole i 1954. Denne skole har nu fået lov til at udvikle sig i en menneskealder. Skolen har i dette tidsrum placeret sig som det store samlingspunkt i sognet, stedet, hvor kulturlivet trives og sætter sig varige spor hos de yngste som de ældste. Det udsendte hæfte »Herfølge skole 1954-79«, 50 s., vidner herom. Det er udgivet af skolenævnet ved Herfølge skole.

H. O. Birksted A/S, Næstved

I anledning af firmaets 100-års jubilæum i 1980 udsendtes et nydeligt lille jubilæumsskrift om det gamle handelshus, som oprettedes allerede i 1750'erne, men i sin nuværende skikkelse runder de 100 år. Skriftet er udarbejdet af direktør *Bernt Østergaard*.

Gyldendals egnsbeskrivelse

Lolland-Falster-Møn er udkommet i ny og ajourført udgave. Dette gælder især kapitlerne om de administrative og erhvervsmæssige forhold, som arkivar *A. Strange Nielsen* har revideret og omskrevet. Den nye udgave er en bog på 295 s., rigt illustreret.

Askeby

Både forår og efterår 1966 fandt man affaldsgruber fra yngre stenalder på matr. nr. 37 af Askeby i Fanefjord sogn. Begge gruber blev udgravet af Nationalmuseet og afgav et rigt materiale af lerkar, heriblandt de såkaldte »tragtbægre«, men desuden flintsager i form af økser, skrabere, afslagsblokke m.m. *Klaus Ebbesen* og *Carsten U. Larsen* redegør for udgravningerne i en meget vel-illustreret artikel i »Årbog for Nordisk Oldkyndighed og Historie« 1978 (udg. 1980).

Mønter fra vikingetid til valdemarstid

I en artikel i »Årbog for Nordisk Oldkyndighed og Historie« 1978 (udg. 1980) fortæller museumsinspektør *Kirsten Bendixen* om møntcirkulationen i Danmark i vikingetiden og den tidlige middelalder. Det interessante fund ved *Næshyholm* 1943 af en pengepung fra ca. 1050, møntfund fra *Allerslev* og *Tessehølle* samt fundet 1893 i *Glumsø* af 39 mønter bliver placeret i denne sammenhæng.

Præstøkredsen

er den folketings-valgkreds, der bærer Præstø's navn, men hvis område dog har ændret sig fra tid til anden. Når der nu er udkommet en bog om denne valgkreds, så skyldes det, at partiet Venstre i Præstøkredsen har rundet 100-års jubilæet og i den anledning har udgivet en jubilæumsbog »100 år af Venstres historie«, 43 s. Bogen fortæller om venstreforeningens virke og dermed om det politiske liv i kredsen. Der er god omtale af mange af kredsens førende skikkelser.

Kalvehave

På forlaget Wormianum i Århus har museumsinspektør *Bjarne Stoklund* udgivet bogen »Huset og Skoven«, 103 s. Det er en beretning om den historie, der knytter sig til huset og dets beboere siden dets opførelse i 1694, da det blev bygget som rytterhus på det vordingborgske rytterdistrikt. Huset – det såkaldte Hjulmagerhus fra Kalvehave, blev erhvervet af Nationalmuseet i 1944 og genopført på Frilandsmuseet i Lyngby. Fortællingen om huset er endvidere et fint stykke lokalhistorie, fordi beretningen også fortæller om husets og dets beboeres vilkår i det lokale samfund. Bogen er forsynet med gode illustrationer.

Slægten Brysting

I Personalhistorisk Tidsskrift, 2. halvbind 1980, har lokalhistorikeren, overlærer *Erling Petersen*, Fuglebjerg, offentliggjort sine undersøgelser om slægten Brysting fra Sydvestsjælland. Der redegøres for slægtens udspring fra *Vallensved* sogn i 1600-årene og dens udbredelse gennem 6 generationer, mest til byerne *Skælskør*, *Næstved* og *Stege*, hvor slægtens medlemmer fortrinsvis ernærede sig som købmandsfolk.

Landsbyer i Toksværd sogn

I 1978/79 gennemførtes en kortlægning af livet i landsbyerne *Dysted*, *Godstrup* og *Toksværd*. Det skete på foranledning af Landsbykommissionen, som på denne måde ville skaffe sig et autentisk materiale til brug for planstyrelsens arbejde med, hvordan fremtidens samfund skal se ud med bevarelse af så mange livsværdier i lokalsamfundet som muligt. Selve gennemførelsen af undersøgelserne blev overdraget til »Institut for europæisk Folkelivsvandring«, i Brede, Kgs. Lyngby. Undersøgelsen skulle også omfatte den fjerde landsbytype, som man fandt i Sønderjylland. Det blev instituttets medarbejder *Palle O. Christiansen*, som kom til at lede undersøgelsen, og hans bog herom med titlen »Fire landsbyer«, blev et digert værk på 475 s. Bogen beskriver alle former for aktivitet i landsbyerne:

Håndværk, handel, andelsforetagender, skoler, befolkningen, enkeltpersoner og meget mere. Dog på en sådan måde, at de enkelte personer ikke nævnes ved deres rette navn, bosted eller gøremål.

Herlufmagle

I en mergelgrav på gårdmand Niels Petersens lod i Herlufmagle gjordes i 1859 et gravfund indeholdende et skelet, en glasflaske, en glasskål og en bronzegegenstand. Dette gravudstyr beskrives i en artikel af *Ulla Lund Hansen* i »Årbog for Nordisk Oldkyndighed og Historie« 1979 (udg. 1980) og dateres til 3–4 årh. e. Kr. De to glasgenstande er overordentlig smukke og velforarbejdede. Det er spændende at læse om glassenes omskiftelige skæbne fra kong Fr. VII.s samlinger, indtil de kom i Nationalmuseets besiddelse.

Orestenen i Tybjerg skov

Ude i Tybjerg skov ligger en af Sjællands største og mærkværdigste sten, Orestenen. Det er ikke underligt, at denne sten har fristet overassistent *Olav Evensen* i Haslev til at samle det folkloristiske og litterære stof om stenen til en bog »Orestenen i Tybjerg skov«, 56 s. Det er blevet til en særdeles interessant beskrivelse, som løfter sløret for de folkelige traditioner i sognet. Det er en smuk bog, i gedigent tryk og udstyr, med dejlige tegninger af *Mads Stage*. Bogen er udgivet som privattryk af Jean Petersen Bogtryk & Offset a/s, Haslev.

Kunstnere i Storstrøms amt

er en oversigt over nuværende i amtet virkende billedkunstnere, opstillet alfabetisk som en vejviser over amtets kunstnere. Såvel uddannede kunstnere som autodidakter er medtaget. Der er medtaget ialt 79 kunstnere, hvoraf de 46 er fra det gl. Præstø amt. Det har været en vanskelig opgave at afgøre, hvem der burde medtages og hvem ikke, men adskillige velrenomerede navne savnes. Sluttelig omtaler bogen Lolland-Falsters kunstmuseum i Maribo og de i amtet virkende kunstforeninger. Bogen er udgivet af Storstrøms amts undervisnings- og kulturudvalg.

Stegeborg

er titlen på en artikel i SKALK, nr. 4, 1980 skeveret af *Svend Nielsen*. Han fortæller om borgens beliggenhed og betydning og redegør for, hvad de forskellige udgravninger har bragt for dagen, især undersøgelserne i 1977. Herved får vi mange nye oplysninger om borgen, som byens borgere lagde i ruiner i 1534.

Himlingøje

De rige grave fra romersk jernalder ved landsbyen Himlingøje er skildret i en artikel i SKALK, nr. 5, 1980, af arkæologerne *Mogens Schou Jørgensen* og *Ulla Lund Hansen*. Det er især gravudstyret i glas- og metalgenstande, som er bedømt og bestemt, og som det har været muligt at henføre til bestemte lokaliteter i Rhin-egnene, Frankrig og Norditalien.

Kalkmalerier i Præstø amt

I årbogen »Nationalmuseets Arbejdsmark 1980« bringer museumsinspektør *Henrik Græbe* en artikel: Kalkmalerier, udvalgte fund og resultater i 1970'erne. Her er Præstø amt repræsenteret, enten ved nyfundne malerier, ældre restaurerede malerier eller nævnt i sammenhæng med bestemte malere og tidsaldre. Dette gælder kirkerne Holtug, Næstved Sct. Peders, Tybjerg og Elmelunde.

Sydsjællands Landbrugsskole

Årsskriftet 1980 er som sædvanligt en nydelig, men også fyldig og vel illustreret bog. En række faglige og landbrugspolitiske artikler har bud til både nuværende og tidligere elever og andre interesserede med vidnesbyrd om, at man på skolen stadig har fingeren på udviklingens puls. Bogen bringer også beretningerne om gamle og nye elevers virke og opslutning om skolen og så naturligvis omtalen af begivenheder på skolen i årets løb.

Brøderup-bogen 1980

Årsskrift for Brøderup Ungdomsskole og dens elevforening. – Et smukt og vel tilrettelagt skrift, der fortæller om det, som skolen står for. Vidnesbyrden herom gives af mennesker, der har levet med i den frie skoles arbejde som elever (også på Brøderup), lærere og ledere. Dertil bringes træk fra året, der gik.

Peder Syv som arkæolog

Peder Syv er kendt som sprogforsker. Mindre kendt er det, at han også søgte sig som arkæolog. Mens han var præst i Hellested, skulle der 1698 bruges store sten til Jens Juuls gravkapel ved Hellested kirke. Man foretog sig da på dyssen Hyldehøj i Hellested og 2 dysser i Karise, og Peder Syv benyttede lejligheden til at foretage udgravninger af dem. Hans beretning herom med beskrivelse af fundene er stadig bevaret og er blevet genstand for en artikel i »Årbog for Oldkyndighed og Historie« 1979, skrevet af *Klaus Ebbesen* og *Ruth Tanderup*. Artiklen slutter med en kort beskrivelse af de 21 dysser og jættestuer, der er registreret på Stevns.

Holmegaard-nyt

Holmegaard kommunes beboerblad »Holmegaard-nyt« bringer også lokalhistorisk stof. I nr. 26-1980 skriver *Else Jensen* om »Lundebanke Plantage«, mens *A. Strange Nielsen* i nr. 25-1980 og 27-1980 skriver om henholdsvis »Holme Mølle« og »Den første sognerådsformand i Fensmark-Rislev« (pastor G. E. Götzsche).

Foreningsarkiver

I 1979-80 gennemførtes en indsamlingskampagne for at flest mulige forenings-sager skulle sikres en varig opbevaring og tilgængelighed. Denne indsamling omfattede hele Storstrømsamtet og sluttede med udgivelse af en oversigt over det indsamlede materiale samt det materiale, der i forvejen var indgået til arkiverne. Oversigten: »Foreningsarkiver i Storstrøms amt« er udarbejdet af *Soren Ehlers* og

A. Strange Nielsen. Heri er foreningsmaterialet registreret sagligt og derefter kommunevis og med angivelse af materialets art og årstal. Man kan således skaffe sig et overblik over, hvad der findes af materiale om foreningerne i de enkelte primærkommuner.

Herlufsholm stiftelse

Der foreligger nu en ny registrering af stiftelsens arkiv. Den er udført for stiftelsen af cand. phil. *Jørgen Dieckmann Rasmussen* under tilsyn fra Landsarkivet for Sjælland m.m. Det er blevet til en meget overskuelig og nyttig oversigt over det middelalderlige klosterarkiv, det efterfølgende skolearkiv og det meget omfattende godsarkiv. Den nye registratur, som er udgivet i Landsarkivets serie af godsregistraturer, åbner op for et vældigt materiale om stiftelsens, Næstved købstads og hele egnens historie. Bl.a. bemærker man et stort kortmateriale over de landsbyer og andre lokaliteter, som godset ejede eller havde part i.

A. Strange Nielsen.

Historisk Samfunds sommerudflugt gik i 1980 til Lolland. Her besøger deltagerne Reventlowmuseet på Pederstrup. Foto: Nils Hartmann.

Historisk Samfund for Præstø amt

Årsberetning 1980

12. april 1980 var der på Rønnede kro mulighed for alle interesserede til at overvære et lysbilledforedrag, som foreningen havde arrangeret. Lektor Niels M. Saxtorp, Københavns Universitet, fortalte om kalkmalerier i det gamle Præstø amt. Der var mødt ca. 50 op, og man kunne stille spørgsmål til foredragsholderen.

Mødet var tænkt som en art forberedelse til forsommerudflugten, der blandt andet skulle omfatte besøg i en kirke med kalkmalerier, og som fandt sted 8. juni. I busser kørte man først til Reventlowmuseet på Pederstrup, hvor museumsinspektør Claus Olsen i parken fortalte om C. D. F. Reventlow. Bagefter var der adgang til at se museet.

Frokostpausen var henlagt til Cafeteria Fjorden, Hestehovedet ved Nakskov fjord. Fhv. gartner J. Beck Pedersen ledede derefter en vandring i Nakskov bykerne, som blev forevist meget grundigt.

Turen gik så til Tirstrup kirke, hvis ydre og indre, specielt de berømte kalkmalerier, forevistes af fhv. museumsinspektør F. Michelsen.

Vejret var meget fint, og over 80 deltog i udflugten.

Efterårsmødet med generalforsamlingen afholdtes 20. september. I Vallø slotsgård fortalte dyrlæge Henning Poulsen om stedets historie, og man kørte så til Valløby kirke, der blev gennemgået af Else Porsbo.

Fra Historisk Samfunds sommerudflugt 1980. Vandring gennem Nakskov bykerne. Foto: Nils Hartmann.

Generalforsamlingen foregik i Valløby forsamlingshus. Formanden udtalte mindeord over afdøde styrelsesmedlem Tage Worsaae. Det oplystes under beretningen, at medlemstallet udviste en mindre tilbagegang og nu lå på o. 830. En ny hvervekampagne var derfor under overvejelse. Man vedtog at lade kontingentet være uændret.

Ved valget til styrelsen blev E. Betzer Pedersen og J. Ingemann Pedersen genvalgt, mens museumsinspektør Birgitte Bille Henriksen, Vordingborg, nyvalgtes. Revisoren Levin Hansen ønskede at fratræde, og i stedet valgtes vicekontorchef Alfred Christiansen, Næstved. Den anden revisor, Ernst Hansen, og revisorsuppleanten Juul Nielsen genvalgtes.

30. oktober afholdtes lysbilledforedrag på Tappernøje kro. Runologen Marie Stoklund fortalte om runer, specielt i det gamle Præstø amt, og efter foredraget fandt en diskussion om runer sted mellem foredragsholderen og de interesserede tilhørere.

F. Michelsen

Næstved Museum 1980

Undersøgelser

I løbet af 8 dage i marts-april gennemførte museet en udgravning på hjørnet af Riddergade og Købmagergade i Næstved. Udgravningen blev nødvendiggjort af, at der på dette hjørne skulle bygges et nyt bygningskompleks med kælder. Dermed trådte § 40 i Naturfredningsloven i kraft. Udgifterne til udgravningsarbejdet blev refunderet af Fredningsstyrelsens Fortidsmindeforvaltning.

Materialet fra udgravningen er endnu ikke fuldt bearbejdet, men noget kan dog allerede siges.

Forud for udgravningen regnede vi med, som en arbejdshypotese, at en tæt og vigtig bebyggelse på dette sted havde været bestemmende for, at Købmagergade og Riddergade i middelalderen fik det retvinklede sammenløb, som de har. Udgravningen viste noget andet. Hjørneområdet har langt op i middelalderen ligget som åbent område. En nedgravet bygningskonstruktion i form af et 3×3 m rum med plankevægge og trappenedgang, et grubehus eller en kælder, som har været i funktion i årtierne omkring 1200, var eneste spor af bebyggelse på området, som senere kom til at omfatte 5 matrikler!

Udgravningens resultater kan ikke undgå at få betydning for tolkningen af Næstveds bebyggelsesudvikling i middelalderen.

Udstillinger

Helligåndshuset. Rundt omkring i de permanente udstillinger blev der lavet en del oppudsningsarbejde. En udstilling om Næstveds middelalder blev indrettet på 1. sal. I sommermånederne var der stor interesse blandt publikum for vort åbne konserveringsværksted, som blev indrettet til lejligheden i tilbygningen bag Helligåndshuset. Tilbygningen blev forøvrigt indrettet som kombineret særudstillingslokale og foredragssal. Flere mindre særudstillinger gav godt besøg.

Boderne. Det østligste af rummene i Kähler-udstillingen blev taget i brug til skiftende udstillinger omkring Kähler-samlingen. En udstilling med arbejder af Gerhard Henning i 100-året for hans fødsel blev fulgt op af en udstilling omkring Svend Hammershøis keramiske produktion hos Kähler.

Det samlede besøgstal for 1980 var på 10.089, deraf tegnede skoler sig for 2.708.

Palle Birk Hansen

Sydsjællands Museum, Vordingborg

Museets virksomhed i 1980

Undersøgelser: regulære udgravninger blev så vidt muligt udskudt til fordel for museets andre arbejdsopgaver.

Der blev foretaget et større indsamlings- og forskningsarbejde om oldtiden i Sydsjælland og på Møn.

Registreringen af oplysninger om kendte fund blev afsluttet i foråret – og i august begyndte genberegning af fredede oldtidsminder i det tidligere Præstø amt for en bevilling fra Fredningsstyrelsens Fortidsmindeforvaltning (at berejse et oldtidsminde = at syne, beskrive og fotografere et oldtidsminde tilstand).

Udstillinger: året begyndte med opstilling af Sparekassens jubilæumsudstilling: »Vordingborg Købstad 1855«.

I september fuldførtes en udstilling om Worsaae-familien i samarbejde med Vejle Museum. Et enestående materiale af genstande, billeder og arkivalier fra 1800-tallets 1.ste halvdel er derigennem reddet for eftertiden.

Vandredstillingen »Oldtid – fund og mindesmærker i Sydsjælland og på Møn« startede 22. nov. i Langebæk Administrationsbygning. Udstillingen er udført for midler fra Amtsmuseumsrådets rådighedssum og skal cirkulere til kommunerne og Amtscentralen for undervisningsmidler.

Samlinger: tilgangen af gaver viser at der fortsat er forståelse for at vore kulturværdier bevares bedst på et museum til gavn for alle.

Unge arbejdsledige fortsatte med ordning og fotoregistrering af museets samlinger. Et dygtigt gjort arbejde, hvis effekt er blevet til stor lettelse af museets daglige arbejdsgang.

Besøgstal: ialt 15.926.

Birgitte B. Henriksen

Møns Museum

Årsberetning 1980

Ved særlige tilskud fra Miljøministeriet og Storstøms amt lykkedes det at få færdigrestaureret museets facade mod Storegade.

Skovrider Jelnes, Præstø, har på frivillig basis påbegyndt udarbejdelsen af et systematisk register til museets avissamling.

Kampagnen med indsamling af foreningsprotokoller og andre foreningsarkivalier fortsatte med særdeles fint udbytte.

Ved Nyborre undersøgte 2 bronzealder urnegrave. Som led i det amtslige samarbejde blev undersøgelsen ledet af arkæologen Gitte Henriksen, Sydsjællands Museum.

De fundne broncegenstande, pincet, pilespids, rageknive m.m. er tilgået Møns Museum.

I august modtog museet som gave fra en turist en 17 cm lang hjortetaksharpen fra jægerstenalderen.

Med støtte fra Kulturministeriet lykkedes det at erhverve et oliemaleri fra 1800-årenes begyndelse af den vestlige indkørsel til Stege. Museet har med godt udbytte haft en landsdækkende indsamling af gamle husflidsfotografier, der skal bruges til en skildring af husflidens historie i Danmark.

Ved en særudstilling i maj måned viste ca. 40 oliemalerier med motiver fra Stege fra ca. 1900. De var i sin tid malt af pastor Borch, Stege. Museet havde modtaget billederne som testamentarisk gave.

Sommerens særudstilling hed »7 værksteder på Møn«. Den viste arbejder fra 7 forskellige kunstnere, der gennem flere år har boet på Møn.

Professor Peter Hirsch, Kiel, viste på en udstilling prøver på flinthugningsteknik i Bondestenalderen. Udstillingen viste også en del af de mere end 2000 stykker bearbejdet flint P.H. har indsamlet på en lille lokalitet på Østmøn og nu skænket museet.

Museets vandredstilling om husflidsbevægelsens historie viste i maj måned i Kerteminde og siden på Stevns Museum.

Museets tysksprogede vandredstilling om Møns Klints geologi har været vist på en turistmesse i Tyskland.

Der har i årets løb været 7 foredrag på museet.

Til Amtscentralen for undervisningsmidler i Maribo har museet efter bestilling leveret en emnekasse om uld og garnfremstilling i det førindustrielle bondesamfund.

Besøgstal: 8.266.

Carsten Hess

Stevns Museum

Årsberetning 1980

Stevns Museum kunne i 1980 glæde sig over næsten uforandret besøgstal på godt 13.000 gæster. Medlemstallet er stadig stigende og runder nu 750 med en fremgang på 30.

Stevns Museum har i årets løb modtaget en mængde museumsgenstande. Desuden er museet blevet betænkt med arv og gaver i form af kontanter. Vi udtrykker vor taknemmelighed og ser heri en påskønnelse af museets virke.

Af særarrangementer havde Stevns Museum i maj og juni en udmærket kunst-udstilling af udenlandske kunstnere, der har tilknytning til Danmark. I juli åbnedes en udstilling om husflid. Stevnsboer lånte museet en mængde genstande, der på en god måde supplerede plancherne, som Carsten Hess fra Møns Museum havde udarbejdet. Der blev afholdt demonstrationsdag med mange forskellige arbejdende husflidsfolk og bagefter foredrag af Carsten Hess.

Pinselørdag havde Stevns Museums medlemmer af militæret fået lov til at besøge Stevns fyr. 200 benyttede sig af tilbuddet, og bagefter var der foredrag om fyret af Sv. P. Jensen.

Til begge disse arrangementer var kommunens plejehjems beboere inviteret. De ældre bidrog livligt med erfaringer og erindringer og gjorde møderne meget interessante.

Sammen med Stevns lokalhistoriske arkiv arrangerede Stevns Museum en kulturhistorisk rejse til Gotland og Øland. Per Nyord var leder, og 35 personer deltog i den vellykkede tur.

I det daglige arbejde på museet fortjener kustodeparret Dalgaard Larsen al mulig anerkendelse for deres udmærkede indsats.

Et større job har det været at få konserveret og opsat den store kanon, der blev fisket op i farvandet ud for Rødvig.

Opsætning af den geologiske samling skrider stadig godt frem.

Omregistreringsarbejdet af alle museets genstande er nu kommet i god gænge, men der vil gå flere år inden det er færdigt.

Atter i det forløbne år har Stevns Museum deltaget i en større arkæologisk udgravning, der foregik ved Stevns Bibliotek. De mange fund fra tidlig middelalder har ført Store Heddinges historie et langt stykke tilbage i tiden. De fundne genstande vil efter endt konservering blive udstillet på museet. Af særlig interesse var de mange mønter, der dukkede op i forbindelse med tidlig middelalderlig keramik.

Stevns Museums publikationer om Stevns Klint er blevet godt modtaget, og der er allerede blevet solgt en stor del af oplaget.

Et nynedsat redaktionsudvalg har i det sidste årstid arbejdet med et større værk om landsbyerne på Stevns gennem tiderne. Vi håber at kunne udgive bogen i løbet af foråret.

Lille Heddinge rytterskole og Niels Larsen Stevns samlingen har som sædvanlig en del besøg af kunstforeninger og private og desuden været rammen om studiekredse og velbesøgte kunstforedrag.

Stevns Museum arbejder med at redde og få restaureret en gammel gårdsmedje på Østervang i Lille Heddinge. Det er tanken, at den lille særprægede bygning skal flyttes til et mere velegnet sted i byen og måske igen komme til at fungere – også til gavn og glæde for ungdommen.

I museets planer for den kommende sæson indgår en udstilling med grafisk kunst og senere en fotohistorisk udstilling.

Årets museumsrejse er i maj måned planlagt at skulle gå til Slesvig-Holsten, og den indledes med et aftenskolekursus i marts.

Grundtvigs Mindestuer, Udby

Årsberetning 1980

Rektor J. E. Biering-Sørensen, Vordingborg Statsseminarium, har været konstitueret formand for bestyrelsen i perioden januar-marts på grund af formandens rejse til udlandet.

Museet har været åbent i samme tidsrum og på samme tidspunkter som i foregående år. Bestyrelsen har besluttet at indlægge elvarme i Mindestuerne. – Besøgstallet har været jævnt stigende. De dermed forbundne tiltagende gener for sognepræsten og hans familie har givet anledning til et par ubehagelige episoder. Problemerne har været drøftet på møder med bl.a. menighedsrådet og de kirkelige myndigheder.

Provst Jørgen Ertner har på bestyrelsens opfordring udarbejdet en fylldig redegørelse for »Udby Præstegård og dens Grundtvig-minder«. – Samarbejdet med Storstrømsamtets Museumsråd er fortsat. Museet har leveret bidrag til en fælles museumsbrochure.

Arbejdet med udformningen af et nyt sæt vedtægter er afsluttet, og sagen er ad tjenestevejen videresendt til Kirkeministeriet. – Forberedelserne af Grundtvig-jubilæet i 1983 har været fortsat i samarbejde dels med Udby sogns menighedsråd, dels med det landsdækkende repræsentantskab, der er nedsat i samme anledning.

K. E. Bugge.

Næstved By- og Egnshistoriske Arkiv

Årsberetning 1980

Det forløbne år har været stærkt præget af, at arkivet fortsat og indtil udgangen af august måned var centrum for indsamlingsprojektet »Foreningsarkiver i Storstrøms amt«. Indsamlingen betød en så væsentlig tilgang af arkivsager, at omfanget af det indkomne materiale langt overgik tilvæksten i de tidligere år, nemlig ialt 668 journalnumre, hvoraf mange var meget omfattende. Amtsindsamlingen sluttede med udgivelsen af en oversigt over foreningsarkivalierne i hvert enkelt arkiv. Det fremgår heraf, at Næstved-arkivet har langt de største samlinger i amtet. Det endelige regnskab herfor kom til at se sådan ud: Projektomkostninger kr. 232.081, kontormedhjælp i Næstved, Nykøbing F., Sydfalster og Nakskov (heri visse kontorholdsudgifter) kr. 461.065, ialt 693.146.

Det er helt uoverkommeligt her at nævne de enkelte sager, som er indleveret til opbevaring, men en optælling viser, at materialet stammer fra 200 foreninger og 98 private personarkiver. Tilsammen drejer det sig om 1141 protokoller og bøger, 1342 stk. billeder, 999 stk. småtryk, 109 stk. kort og tegninger, 158 stk. udklip samt et meget stort antal breve, dokumenter, attester og andre familie- og ejendoms papirer.

Den største part af materialet hører hjemme i Næstved købstad, men også Suså, Holmegård og Fladså kommuner er fint repræsenteret. Dertil kommer, at afdelingen »Det gamle Præstø amt« har fået en stor tilgang af sager, der helt eller delvis er amtsomfattende.

Arkivet har delvis huset 2 slægtsforskningskurser, hvor arkivets samlinger er udnyttet af deltagerne. Arkivet har også været vært for arkivkurser for arkivfolk fra Storstrøms amt. Endvidere har arkivet tilrettelagt og gennemført en foredragsrække om lokalhistorie i Suså kommune.

Arkivet har stillet sin ekspertise og sine samlinger til rådighed for 2 lærerkurser, der er afholdt på Amtscentralen for Undervisningsmidler. Det drejede sig om undervisning i lokalhistorie i folkeskolen. Det første afholdtes af Næstved kommune med 20 deltagere, det andet af Danmarks Lærerbhøjskole med 35 deltagere fra amtet.

Ud over foredragsrækken i Suså kommune har Ingemann Pedersen og under tegnede holdt en række foredrag om byens og egnens historie i forskellige foreninger og institutioner.

Udlån af film til skoler, foreninger og institutioner har i 1980 andraget 58 ekspeditioner, heraf er de 39 Næstveds Krønikes 6 årgange.

Af dagbogen fremgår det, at arkivet har haft 550 ekspeditioner i året 1980. Det drejer sig om bistand til skolernes undervisning i lokalhistorie, til slægtsforskere og lokalhistorikere, til foreninger og forretninger, til studerende og forskere ved universiteter og læreanstalter. Arkivet har også modtaget besøg af arkivfolk og kulturudvalg fra andre kommuner for orientering i arkivarbejde og arkivindretning. Desuden har arkivet huset adskillige lokalhistoriske møder og haft samarbejde med rigsarkiv, erhvervsarkiv og Det kongelige Bibliotek om sikring og benyttelse af arkivsager. Der er endvidere foregået en livlig udveksling af arkivsager med andre lokalhistoriske arkiver.

A. Strange Nielsen

Faxe Herreds lokalhistoriske Arkiv

Årsberetning 1980

Året 1980 bragte arkivet en usædvanlig stor tilgang af arkivalier af enhver art. Vi formoder, at de forskellige aktiviteter, som iværksattes i forbindelse med indsamlingen af kilder til de folkelige bevægelsers historie, har været anledningen hertil.

Forhåbentlig bliver en stadig større kreds klar over, hvor man kan aflevere gamle protokoller og papirer og derved sikre deres bevaring. Det ville være en lykkelig udvikling for de lokalhistoriske arkiver, om dette bliver tilfældet.

Også på andre felter har 1980 været et aktivt år for arkivet. Flere nødvendige inventargenstande er anskaffet blandt hvilke den vigtigste er en filmlæser for 16 og 35 mm rullefilm.

Personlig har jeg i januar–marts 1980 ledet et under aftenskoleundervisningen i Fakse arrangeret kursus i slægtsforskning, som har bidraget til at øge kendskabet til det lokalhistoriske arkiv og det arbejde. Desuden har jeg deltaget som instruktør ved et amtsregionalt kursus i registrering af arkivalier afholdt i Stokkemærke i april.

Ved amtssammenslutningens årsmøde i Nykøbing F. i januar deltog formanden, fru Jonna Betzer-Pedersen og jeg.

Udstillingsvirksomheden har begrænset sig til deltagelse i en på Fakse bibliotek arrangeret vandreudstilling af prospektkort, hvor vi bidrog med ca. 125 udvalgte lokale kort.

Besøgstallet på læsesalen har vist en svag stigning navnlig i de seneste måneder.

Den årlige udflugt sammen med Næstved-arkivet gik til herregården Holmegaard, hvor godsejer Frants Lassen og frue viste deltagerne rundt.

Samlingerne. Der er i 1980 registreret ialt 136 indleveringer, der repræsenterer 1.218 stk. arkivalier, hvoraf følgende bør nævnes:

Privatarkiver.

Godsforvalter Laue P. Møller, Rosendal	1878–1978
Skovarbejder Hans P. Hansen, Vibede	1883–1947
Axel G. Jensen, Rønnede	1854–1948
Henny Simonsen, Rønnede	1852–1980
Peter Jørgensen, Karise	1868–1946

Foreningsarkiver.

Sct. Georgs Gildet i Faxe	1960–1979
Radikale Venstre i Faxe. Forhandlingsprotokol.....	1908–1943
Alslev Andelsmejeri. Regnskabsbøger	1888–1914
Karise Kreaturforsikringsforening. Forhandlingsprotokol	1928–1966
Karise-Alslev Ungdomsforening	1914–1965
Stevns-Faxe Landbrugsforening. Forhandlingsprotokol.....	1928–1968
Hylleholt Jagtforening. Forhandlingsprotokol.....	1935–1970
Ulse Husmandsforening. Forhandlingsprotokol	1918–1970
Dalby-Tureby Husmandsforening. Forhandlingsprotokol	1905–1970

Virksomheder.

Kongsted Vandværk	1926–1973
Alm. Brandforsikring f. Iøsøre. Vurderingsprotokol	1888–1946

Skoler.

Kissendrup skole. Embedsbøger, dagbøger	1846–1955
Vemmetofte skole. Dagbøger	1907–1959
St. Linde skole. Dagbøger m.m.....	1889–1967
Alslev skole. Embedsbøger, dagbøger	1867–1972

Diverse.

Kort over Faxe sogn	1875
Tegninger over planlagt restaurering af Rasmus Svendsens skole	1975
Erindringer af lærer Jens Danielsen, Bisserup, f. i Vemmetofte 1868 ..	1868–1942
Manuskript, forarbejder og fotos til jubilæumsskrift for Hylleholt kirke	1978
Efterslægtstavle for Hans Nielsen, Vibede	1708–1978

På arkivets ønskeseddel står stadig det nødvendige fotoudstyr til bl.a. affotografering af billeder. På dette område har vi fået værdifuld støtte fra medlemmer af den lokale fotoklub, en hjælp som vi takker for. Endvidere siger vi tak til Fakse og Rønnede kommuner og til egnens pengeinstitutter for økonomisk støtte og tak til de mange institutioner og enkeltpersoner, som med deres gaver til arkivets samlinger er med til at sikre grundlaget for vor virksomhed.

Ejgil Betzer-Pedersen,
arkivleder.

Salg af tidligere publikationer

Følgende årbøger m. v. kan købes ved henvendelse til *Nils Hartmann*, Appenæs gl. skole, 4700 Næstved. Tlf. (03) 80 00 60:

1914	1928	1934	1949	1958	1965	
1916	1929	1935	1951	1959	1966	
1919	1930	1936	1952	1961*		Pris pr. bd. 20,00 kr.
1925	1931	1942	1954	1962		(medlemmer pr. bd. 15,00 kr.)
1926	1932	1945	1956	1963		
1927	1933	1946	1957	1964		
1967	1969-70	1973-74				Pris pr. bd. 24,00 kr.
1968	1971-72					(medlemmer pr. bd. 30,00 kr.)
1975	1976	1977	1978-79			Pris pr. bd. 40,00 kr.
						(medlemmer pr. bd. 30,00 kr.)
1979-80*	1980-81					Pris pr. bd. 50,00 kr.

Johs. C. Jessen: Præstø Amts Skolehistorie indtil 1930: 20,00 kr. (15,00 kr.).

F. Vestergaard: Salget af Vordingborg Rytterdistrikt: 38,50 kr. (29,00 kr.).

Jens Peter Ellehøj: Marierosen og andre digte: 10,00 kr. (7,50 kr.).

Amtsudgaven af Danmarks Riges Breve. Præstø-Sorø amter. 2. del. Hæfte 1 (1250-1265). Hæfte 2 (1266-1290). Begge hæfter: 10,00 kr. (7,50 kr.).

Benny Christensen: Skibsværft og flådebase. Træk af Petersværfts tidlige historie: 40,00 kr. (30,00 kr.).

Nils Hartmann: Pottemageriet på Rødeled: 20,00 kr. (15,00 kr.).

Alle priser er ekskl. forsendelsesomkostninger.

*Heri register.

